
פרשה סתומה בחיי החתם סופר — פרשת אלכסנדרזון

Author(s): יעקב כ"ץ

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תש"ן), pp. 83-126

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70040204>

Accessed: 04/12/2011 10:29

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

פרשה סתומה בחיי החתם סופר – פרשת אלכסנדרזון*

מאת יעקב כ"ץ

א. הרקע והמקורות

בספרו הקלאסי 'מיכאל קולהאס' הציג הסופר היינריך פון קלייסט טיפוס של אדם, שבשל תחושה שנעשה לו עוול הוא נפנה מכל עסקיו, זונח את אשתו וילדיו, מבזבז את רכושו ומתמסר ליעד אחד ויחיד – להשיג את תיקון העוול. האדם המשולהב רץ ומתרוצץ משר ושופט אחד למשנהו מבלי לבוא על שכרו, עד שמרוב להיטותו להוכיח את צדקתו הופך לעושה עוול לזולתו: מורד במלכות, מחריב ערים ושורפן על יושביהן וסופו שהוא עומד למשפט ומוצא להורג.¹ מיכאל קולהאס משל היה, והאדם שאני מבקש להעלות כאן את זכרו, הרב יהונתן אלכסנדרזון, הוא גילומו של המשל בפועל. הרב יהונתן מוצאו מגרמניה וגלה להונגריה בשנות השלושים של המאה הי"ט. הוא לא החריב ערים ולא מרד במלכות, אך בלהיטותו לתקן את העוול שנעשה לו – סילוקו מכסא הרבנות של קהילת צ'אבא הקטנה בהסכמת גדולי הרבנים במדינה והחתם סופר בכללם – בזבז את ממונו, זנח את בני ביתו ונדד מקהילה לקהילה בכל רחבי אירופה, כדי לעורר את תקיפי הדור לבוא לעזרתו, ועל כל פנים לסייע לו לפרסם את המסמכים המוכיחים את צדקתו. ואם בתחילת מאבקו נמצאו לו עוזרים ומסייעים אף בקרב מנהיגי היראים, שביסודו נמנה אף הוא עמהם, הרי במרוצת הזמן הסתייגו השמרנים מעניינו ומאישיותו, בעיקר בשל עקשנותו ובשל שליחת לשונו במתנגדיו. כנגד זה זכה באהדת הלוחמים למען הקידמה שבחיי הציבור היהודי, שראו בו קרבן של הקנאות הדתית החשוכה. הללו עשאוהו סמל למאבקם, אף שספק אם הים הדבר את עיקרי אמונתו. לבסוף נלאו גם אוהדיו אלה לשאת אותו ונהגו בו מנהג החוזר על הפתחים. ככלות ימי דור שלם לאחר פרוץ המחלוקת סביבו, בשנת 1869, נפטר בבית החולים היהודי בארבודא, היא אויבן ישן הסמוכה לבודפשט.²

* נוסח מורחב של הרצאה בערב עיון מטעם מרכז זלמן שזר לציון מאה וחמישים שנה למות החתם סופר. על ספרו של אלכסנדרזון, תומך כבוד, המשמש תדיר במאמר, ראה להלן, הערה 10.

1 ספרו של פון קלייסט הופיע בתרגום עברי מאת מ' מרטינר, ירושלים תשי"ג.

2 מקדים אני בזה את עיקרי תולדות חייו של אלכסנדרזון כדי להקל על הקורא לעקוב אחרי העלילה. התעניינתי בפרשנות לימותו של קולהאס ונוכחתי לדעת שהוצעו לה פרושים פסיכולוגיים ופסיכואנליטיים למכביר. אציין אחדים מהם: L. Büttner, 'Michael Kohlhaas – eine paranoische oder heroische Gestalt?', *Seminar*, IV (1968), pp. 26–41; Helga Gallas, 'Das Begehren des Michael Kohlhaas, Eine Struktural-Psychoanalytische Interpretation der Novelle von Heinrich von Kleist', in: K. Bohmen, Sven-Aage

אם כי מדובר במעלליו של איש יוצא דופן, משתקפים בגורלו תנאי הזמן והמקום – התערעורת סדרי הקהילות במעבר לעידן המודרני. ועם זאת, לא נמצא עד כה מי שנוקק לתולדותיו כנושא בפני עצמו. זכרו בא בתולדות חייהם של כמה מן האישים המעורבים בפרשה, רבי אלעזר ליב, בעל שמן רוקח, אז רבה של אבאוי-סנטו (סנטא);³ רבי משה טייטלבוים, בעל ישמח משה, רבה של שאטוראליא-אויהאי (אוייה); ר' שלמה רוזנטל, ממנהיגיה החשובים של קהילת פאשט (פעסט);⁴ ואחרון אחרון הרב אליקים געץ שווערין, רבה של באיא, שלא נודע כמחבר של ספר, אך היה ידוע בשעתו כפוסק בעל סמכות מובהקת.⁵ הביוגרפיות של החכמים האלה, להוציא זו של האחרון שעוד ידובר בה, נכתבו על ידי סופרים חרדים, שהסכימו מראש לדעת מתנגדיו של אלכסנדרזון, והם דנו אותו לחובה מוחלטת על שום סופר, דבר שהוא בגדר הדחת אבן אחר הנופל.

למרבה הפלא נעדרת פרשת אלכסנדרזון מן הביוגרפיות של ר' משה סופר, החתם סופר, הכתובות בידי בני משפחתו, תלמידיו ומעריציו, אף שחלקו בהכרעת גורלו של הנידון היה גדול משל זולתו. ולא לחינם עשה אלכסנדרזון את רבה של פרסבורג מטרה ראשית לקטרוגיו ולהאשמותיו. אם צדק בכך נוכל לומר רק לאחר הצגת העובדות לאשורן. דומה, שהביוגרפים של החתם סופר נרתעו מלברר את חלקו בפרשה מחשש שימצאו פגם בהתנהגותו ויכוו בגחלתו. הביוגרף המשפחתי שלו, נכדו רבי שלמה סופר, עבר על הפרשה בשתיקה בספרו 'חוט המשולש'.⁶ מאוחר יותר פרסם רבי שלמה את 'אגרות סופרים', וכיניהן גם אגרות מאת רבי עקיבא איגר, חותנו של החתם סופר. שלוש

Yørgenmen and F. Schmøe (eds.), *Literatur und Psychoanalyse*, Kopenhagen-München 1881, pp. 112–136; P. Dettermering, 'Die Psychodynamik in Heinrich von Kleists "Michael Kohlhaas"', *Psyche*, II (1975), pp. 154–170. היסטוריון הנוטה לפסיכו-היסטוריה יוכל על נקלה ליישם על אלכסנדרזון מושגים מתחום הפסיכופתולוגיה או מתחום הפסיכואנליזה, כגון פאראנויה, נארציזם וכיוצא באלה. אך ודאי לא יהיה בכך אלא הלכשת תאוריה נתונה מראש על התופעות הגליות לעין ולא פענוחן הישיר על יסוד עדות המקורות העומדים לרשותנו.

3 אני משתמש בשמות הערים כפי שנכתבו בפנקס הקהילות, הונגריה, ירושלים תשל"ו. בהמשך המאמר אשתמש בכתוב הנהוג במקורות העבריים והם הובאו כאן בסוגריים. לרב ליב שתי ביוגרפיות: L. Münz, *Rabbi Eleasar, Genannt Schemen Rokeach*, Trier 1895, pp. 131–133; מנחם מנדל גליק, זכרון אלעזר, מישקולץ תרצ"ז, דף לו ע"א.

4 יוסף משה סופר, הגאון הקדוש בעל ישמח משה, ברקלין תשמ"ד, עמ' שלו-שמב. על ר' שלמה רוזנטל ראה: יקותיאל יהודה גרינוואלד, תולדות משפחת רוזננטהאל, בודאפטס תרפ"א, עמ' 56–42. גרינוואלד תיאר אף את תולדות חייו של הרב צבי הירש הלר, גם הוא מן המעורבים בפרשה. ראה: אפיריון, ה (תרפ"ח), עמ' 26–32.

5 S. Kohn, *Kohn Schverin Götz, bajai es bács megyei főrabbi, Élet és korrajz*, Budapest 1899, pp. 60–82. ביתו של געץ שווערין נשרף סמוך למותו ולא נתפרסמו כתביו. ראה: שם, עמ' 83.

6 שלמה סופר, חוט המשולש, פאקש תרמ"ו. אצטט אותו להלן על פי מהדורת תל אביב תשכ"ג. הביוגרפיות שקדמו לחוט המשולש מניוות במאמרי: 'קיום לביוגרפיה של החתם סופר', בתוך ספרי: הלכה וקבלה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 359–386, הצרות 4–6.

איגרות נשלחו אל אלכסנדרזון בצעירותו, בעודו שוהה בקרבת פוזן, עיר מגוריו של הרב איגר, והן לקוחות מספרו של אלכסנדרזון.⁷ מאיגרות אלה ביקש המהדיר ללמוד, שרבי עקיבא איגר הכיר ברוע מידותיו של אלכסנדרזון, עד שפסל אותו לרבנות, ומכאן הצדקה בעקיפין להתייחסותו הקשה של החתם סופר אליו. להלן נבדוק פרוש זה של הכתבים. בכך פטר עצמו הביוגראף מחובת הברור, אך כבדרך אגב וכמשיח לפי תומו הוא מוסר אמירה מפי סבו הסותרת את ההנחה, כאילו היה יחסו של החתם סופר לפרשה חד וחלק; ונשוב לדון במסורת משפחתית זו בסוף תאורנו. גם לגבי שיפוטו של רבי שלמה סופר נכונה אפוא הטענה, שהוא הדיח אבן אחר הנופל, והביוגראפים שבאו אחריו חזרו על דבריו או התעלמו מן הנושא.⁸

יצא מן הכלל אחד יש בין כותבי תולדותיהם של המעורבים בפרשה, הביוגראף של הרב אליקים געץ שווערין, נכדו שמואל כהן. הוא מנסה לבחון את הארועים ללא משוא פנים ולהבין את המתרחש תוך שימת לב לאופיין של הנפשות הפועלות ולהלך רוחן.⁹ ביוגראפיה זו כתובה הונגרית והיא אחת המעולות מסוגה: תאור תולדות חייו של מורה הוראה חשוב השקוע עדיין בעולמה של המסורת, אך נקלע אל סבכי הבעיות בשל התנאים המשתנים. לפרשת אלכסנדרזון הוא הקדיש פרק שלם, ומטבע הדברים הוא הדגיש במיוחד את התפקיד שמילא בה גיבור הביוגראפיה, הרב של באיא. חלקו של החתם סופר מצטמצם לתאור צעדי העיקריים, מבלי לבדוק את נימוקיו או לחשוף את מניעיו. עיקרי הדברים הנוגעים לתולדות חייו של אלכסנדרזון נודעו לנו מן המסמכים שפרסם הוא בעצמו, כדי להוכיח את צדקתו קבל עם ועולם. את רוב המסמכים בעברית תרגם לגרמנית והוסיף הערות בצדם.¹⁰ הוא אף התכוון לתאר את תולדות תלאתיו בחיבור

7 שלמה סופר, איגרות סופרים, וינה תרפ"ט, עמ' 31–33.

8 יוסף הכהן שווארטץ, זכרון למשה, ארדעא תרצ"ח, אינו מזכיר את המאורע. אליעזר כ"ץ, החת"ם סופר, ירושלים תש"ב, עמ' 24, מוכיח מן המעשה שהחתם סופר 'השמיץ עזקה כשהדבר נגע לדין או להלכה', ומציין לדבריו של יקותיאל יהודה גרינוואלד, אוצר נחמד, ניר-ירוק תש"ב, עמ' 87–92. לנגד עיניו של גרינוואלד היה תאורו של שמואל כהן (לעיל, הערה 5), אך תאורו שלו נסוג אחור מבחינת הדיוק וההבנה כאחד. מצד הערכת האישים והמעשים נוקט גרינוואלד, המתיימר להיות היסטוריון, בשיטת הסופרים החרדים. יהודה נחשוני (רומירש), רבנו משה סופר, אישיותו ומפעליו, ירושלים תשמ"א, עמ' 196–200, אינו מוסיף אלא גורע, אפילו ביחס לסופרים החרדים שקדמו לו.

9 ראה לעיל, הערה 5.

10 על התהוות הספר על שתי מהדורותיו נשמע בסוף המאמר. כאן די בציון הביולוגראפי. המהדורה הראשונה: 'תומך כבוד', ליהונתן בן אלכסנדר הלוי, ברלין שנת נקמת יה (תר"ה); ואילו בשער של החלק הגרמני: *Jonathan Alexandersohn Ehrenrettung und auf Dokumente gestützte Widerlegung aller gegen mich vorgebrachten Beschuldigungen und Verunglimpfungen*, התאריך הוא 1846. המהדורה השנייה, שניתוסף בה מבוא ארוך, נושאת תאריך עברי כבאשונה, ובחלק הגרמני השנה היא 1847. מספר הדפים של המהדורה השנייה גדול משל הראשונה אף בלי המבוא, אבל המסמכים הנדפסים זהים. בשתי המהדורות אין סדר כרונולוגי למסמכים ואף לא התאמה בין סדר הדפסתם של המקורות העבריים לבין תרגומם הגרמני, והדבר עושה את השימוש בהם לטרח מייגע. המסמכים העבריים מצוינים באלפבית העברי והגרמניים בספרות. ברשותי

נפרד, אך לא נסתייע בידו. המסמכים מהימנים, כפי שעולה הן מהשוואתם עם מקורות מקבילים (לדוגמה, תשובתו המכרעת של החתם סופר בעניין כלולה בספר שאלות ותשובות שלו,¹¹ שנתפרסם רק לאחר זמן), והן מן העובדה, שהוא לא נמנע מלפרסם גם מסמכים שניתנו להתפרש לחובתו ואף נתפרשו כך.

המסמכים המרשיעים הללו הם שלושת המכתבים של רבי עקיבא איגר למחבר, שכפי ששמענו הוכיח מהם הרב שלמה סופר שהכותב פסל את אלכסנדרזון לרבנות. מה בדיוק עבר בין רבה הגדול של פוזן לבין האיש הצעיר קשה לקבוע. את המכתבים האלה לא תרגם אלכסנדרזון לגרמנית ולא צירף להם הערות. הוא סמך, ככל הנראה, על האוטוביוגרפיה שלו שלא ראתה אור. מן המכתבים עולה, על כל פנים, שהרב לא פסל את המועמד לרבנות, אלא תלה את הסמכתו בהשתלמות נוספת, וקבע שעליו לשבת עוד שלוש שנים על התורה ועל העבודה.¹² מסתבר, שהרב איגר קבע קנה מידה חמור יותר לשיעור הلمדנות כתנאי לרבנות מאשר עמיתיו הרבנים שבסביבתו. שכן, לפי עדותו של הרב געץ שווערין, אלכסנדרזון נתעטר 'בעטרת תפארת הרבנות מכמה גדולי זמננו במדינת פרייסן'.¹³ כמובן, היה יתרון גדול להסמכה גם של מי שנחשב לגדול הדור בקנה מידה כללי-ישראלי. ואולם, רבה של פוזן עמד על דעתו, וכשנודע לו שאלכסנדרזון טורח למצוא לו משרה כרב בעיירה שבסביבה, הזהירו שיחדל מניסיונותיו, ואם לאו – יודיע לנוגעים בדבר על התנגדותו.¹⁴ תחילה נשמע הצעיר לאזהרה, ואף נמצאה לו הזדמנות לקיים את עצת הרב איגר ולהקדיש את עתותיו להשתלמות בתורה: בשבת פרשת עקב תק"צ (ספטמבר 1830) הוא נתכבד לדרוש בפני קהילת קארגע ונשא חן בעיני הקהל, והוחלט 'לתת לו מחיה על שנה א'.'¹⁵ אך הוא לא התמיד בכך, ועוד לפני תום השנה אנו מוצאים אותו בעיר שווערין, בתפקיד של אב בית דין – ולפי גירסה אחרת, שהיא כנראה הנכונה, של מורה צדק.¹⁶

מהדורת פרנקפורט ועל פיה אצטט. לעתים נחלקים המסמכים לסעיפים, בחלק העברי באה בצד האות העברי ספרה (8 מט), ובחלק הגרמני ספרה לטינית בצד המספר (VII 49). בכמה מקומות הציטוט על פי מספרי העמודים.

11 תשובת החתם סופר, חושן משפט, סי' קסב, מקבילה לתומך כבוד, לא. לנגד עיני שמואל כהן היו כתבי יד מעובדו הספרותי של שלמה ריזנטל, ובהם כמה מסמכים הכלולים בספרו של אלכסנדרזון, והוא מעיד על דיוקם. ראה: כהן (לעיל, הערה 5), עמ' 60. באחרונה הגיעו לידי באמצעות ד"ר מיכאל סילבר צילומים של כמה מסמכים מן הארכיון הממשלתי בבודפשט, ומהם שנתפרסמו בספרו של אלכסנדרזון. ההשוואה מאשרת את מהימנות פרסומיו. בפענוח המסמכים, שמקצתם כתוב הונגרי, גרמנית ולטינית נעזרתי בענת פרי.

12 תומך כבוד, ב.

13 שם, ד.

14 שם, א-ב.

15 שם, ג.

16 הביטוי אב"ד מופיע בכתב ההמלצה של הרב געץ (שם, ד: 'זוכה לישב על כסא הוראה לראב"ד'). הדברים נכתבו על פי דברי קרוביו של הרב געץ, שהמליצו על אלכסנדרזון בפניו. כעבור שנתיים ביקר הרב בעיר מולדתו, ובשובו הזדמן לו שוב לתאר את תפקידו של אלכסנדרזון שם. הפעם הוא

ר' געץ שווערין מוצאו מעיר זו, ואף ביקר שם את אחיו בזמן המחלוקת סביב עניינו של אלכסנדרזון. לפי דבריו זכה הרב הצעיר באהדת אנשי המקום, ועם זאת החליט כעבור שנה בערך, 'מחמת טעמים הכמוסים אך לי ולו הם גלויים וידועים לעזוב מקום מושבו ולילך למדינה אחרת לבקש לו מנוח'.¹⁷ מה מסתתר מאחורי עדות סתומה זו לא קשה לנחש. מסתבר שהפסילה שפסל אותו רבי עקיבא איגר מלשמש ברבנות בשלב זה הניעה אותו להתרחק מתחום השפעתו הישירה של הרב. אף ייתכן, שרבי עקיבא איגר קיים את איומו, והודיע לאנשי שווערין שבחירתם באלכסנדרזון אינה לרצונו. זאת ועוד, גם אם נניח, שהרב איגר עבר על הדבר בשתיקה, הואיל ומדובר היה במישרת מורה צדק בלבד, ודאי שמישרה צנועה זו לא היתה תכלית שאיפתו של הצעיר המוכשר. הוא שאף לכהן ברבנות בעיר חשובה, והדרך לכך היתה חסומה בפניו במחוזות הסמוכים לפוזן, עיר מושבו של הרב איגר.

ב. המעבר להונגריה

אלכסנדרזון קיבל את עצת אחיו של הרב געץ משווערין ללכת בעקבות אחיו ולבקש את תקנתו בהונגריה. הרב געץ גלה לשם בנעוריו וזכה למישרה מכובדת ולמעמד של מורה הוראה לרבים.¹⁸ אליו, אל העיר באיא, שם אלכסנדרזון פעמיו, והמלצות קרובי משפחתו של הרב בידו.

אימתו של רבי עקיבא איגר היתה מוטלת על אלכסנדרזון, כפי שמוכח ממה שאירע לו בניסיונו הראשון לתקוע יתד בארץ הגירתו. מבאיא עבר לבוניהאד הקרובה, נתכבד לדרוש שם ברבים והלהיב את שומעיו, עד שבעלי הבתים ביקשו להחזיקו אצלם כמורה הוראה, ולו עד שיימצא ממלא מקום לרבם, ר' צבי הירש הלר, שעמד לעבור לקהילה אחרת. ואולם הרב הלר תלה את מסירת התפקיד בברור מוקדם, אם אמנם ראוי האיש שמרחוק בא לסמוך עליו בהוראה. אחד התנאים לכך היה להריץ מכתב לר' עקיבא איגר ולשאול את פיו.¹⁹ תפקיד של מורה הוראה בקהילה חשובה כבוניהאד, אפילו באורח זמני, היה צעד מכריע לקראת השתרשות בחיי הקהילות בהונגריה. אלכסנדרזון זנח סיכוי זה. כמו בבהלה יצא את העיר בו ביום,²⁰ ומסתבר שהעלאת שמו של ר' עקיבא איגר כמליץ יושר עליו היתה הסיבה לכך.

כאמור, קרוביו של הרב געץ שווערין המליצו על אלכסנדרזון. אך הרב שווערין לא סמך על דברי זולתו ועיכב את האורח בביתו 'איזה שבועות' בטרם יתן לו כתב המלצה

כותב (שם, מז): 'ובאמת ישב למ"צ [למורה צדק] קרוב לשנה'. אלכסנדרזון תרגם את המכתב (שם, 55), והתואר שבחר הוא: Volkslehrer.

17 תומך כבוד, ד.

18 שמואל כהן (לעיל, הערה 5), עמ' 38-5.

19 מתואר על ידי הרב הלר במכתבו לאנשי צ'אבא; תומך כבוד, כט.

20 ראה את הערתו לתרגום מכתבו של הרב הלר; שם, 25, הערה 5.

לקהילות הונגריה, להושיבו על כסא רבנות שיתפנה. וזה מה שהעלה הרב געץ לאחר המגע־ומשא עם האורח:

ומצאתי את שאהבה נפשי בו, יראתו קודמת ויגע בתורת ה', וגם חכם גדול בשאר חכמות... וכל מי שישמעהו דורש ברבים כאשר שמעתיהו ישפוט כי איש כזה ראוי לישב על כסא רבנות, כי כל שומעיו תצילנה אזניו ויאמר מי ישקני מבורו מקור מים חיים, כאשר דרש פה ברבים בשבת העבר וגם בק"ק באניהאד... כי לשונו לשון למודים לפי העת הזמן והמקום.²¹

התרשמות חיובית זו מאופיו של האורח עולה בקנה אחד עם עדויות דומות שניתקל בהן בהמשך הסיפור. מחונן היה אלכסנדרזון בכישורים ומבורך בכישורונות. ידיו רב לו בהשכלה תורנית וכללית וביכולת הבעה נדירה, ומסתבר שנתברך אף בחן אישי שפתח בפניו דלתות ולבבות. הכול עד שלא נתגלו תכונותיו השליליות, שכבר רמזנו עליהן למעלה, לרגל ארוע או קונפליקט כלשהו.

מכתב ההמלצה של הרב מבאיא נחתם ב' באלול תקצ"ב (5.9.1832), ואילו כתב הרבנות מטעם קהילת צ'אבא ניתן ב'ג' בתשרי תקצ"ד (25.9.1833).²² היכן בילה את השנה שבינתיים אנו למדים מעדויות לתומן. כחודשיים לאחר שסמך אותו הרב מבאיא זכה אלכסנדרזון שיצטרף לסמיכה ולהמלצה הרב בנימין זאב רפאפורט, זקן רבני המדינה, מן העיר פאפא.²³ זו היתה אחת הקהילות החשובות במערבה של הונגריה, הנקרא בפי העם אוברלנד, הגליל העליון. נראה, שאלכסנדרזון שהה בסביבה זו עד אמצע שנת 1833. שכן בקיץ של אותה שנה אנו מוצאים אותו בקהילת פאקש, כעדות הרב טעבל גריסהאבר: 'היה בביתי, וכבוד גדול נתכבד בקהילתנו יצ"ו כראוי לו ודרש כנהוג, וגם בסביבות הסמוכים לקהילתנו דרש ונתכבד כבוד גדול'.²⁴ דפוסי התרבות הדתית של קהילות אלה היו קרובים לדגם המערבי, המיוצג למופת בחיי יהודי פראג ופרסבורג. אילו מצא אלכסנדרזון מישרה באחת הקהילות המשומרות שבסביבה זו, שלא היו זקוקות אלא להדרכה על פי דפוסי המסורת שבידיהן, ייתכן שהיה בא אל המנוחה כמבוקשו. משלא מצא כאן מישרה הלך ונסע צפונה־מזרחה, ובסוף חודש אב היה במחיצתו של הרב מאיר א"ש ביארמוט (בלשאג'רמט). אף הרב של יארמוט הצטרף להמלצת קודמיו,²⁵ וסמך ביחוד על המלצתו של הרב מבאיא, שכן קשרי ידידות שררו ביניהם מן הימים שמהר"ם א"ש היה רבה של באיא והרב געץ אחד מבעלי הכתים הלמדנים.²⁶ לאחר ביקור קצר בקהילות שמסביב לדברצן בא אלכסנדרזון לצ'אבא, הסמוכה לעיר מישקולץ.²⁷ קהילות

21 תומך כבוד, ד.

22 שם, ז.

23 שם, ה.

24 שם, מד. העדות מיוני 1835, ונזכר בה מה שאירע שנתיים ימים קודם לכן.

25 שם, ו.

26 כהן (לעיל, הערה 5), עמ' 16-19.

27 נזכרות הקהילות נאנאש (האידונאנאש) ובוסורמן (האידובוסורמאן), שבהן פגשו בו עדים לפני

אלה שוכנות בתחום הגליל התחתון, הנקרא בפי העם אונטרלנד. הזיקה הדתית-התרבותית שלהן היתה על הדגם הפולני שבצפון, בניגוד לזו של הגליל העליון. ביטוי מובהק למצב דברים זה נמצא בחדירת אורח החיים החסידי לסביבה זו. לא רחוק ממישקולץ, בקהילת אוהי, ישב על כסא הרבנות מאז שנת 1808 האדמו"ר משה טייטלבוים, בעל ישמח משה, והשפעתו מורגשת במחוזות הסמוכים לעירו. וכך מצא עצמו אלכסנדרזון בסביבה שלא מעט מהליכותיה היו זרות לו.

אך לא פחות מתנאי המקום הכבידו תנאי הזמן. הימים היו ימי ראשיתה של התערערות סדרי הקהילות, בעקבות היקלטותם של מתיישבים חדשים רבים, מהם מהגרים מן הארצות השכנות. הדבר אירע עקב המודרניזאציה של המדינה ההונגרית, תהליך שפתח בפני היהודים מקורות פרנסה חדשים, אך היה גם סיבה להתנגשויות ולסכסוכים. מצב הדברים תואר על דיוקו בידי ההיסטוריון שנדור ביכלר, במאמר שנוקק בו בקיצור גם לגורלו של אלכסנדרזון:

מצב הקהילות בשנות השלושים והארבעים היה מסוכסך ביותר. מחלוקות ודברי ריבות שנגרמו כרגיל בעטיים של מתיישבים זרים היו בכל מקום בגדר מעשה של יום-יום. המנהגים הסותרים ואורח החיים השונה של היסודות המתלקטים מכל הקצוות הכבידו על ישיבה משותפת בשלום. נוסף לזה יש שבעטיים של המהגרים נתמעטה פרנסתו של תושב ותיק זה או זה, והדבר גרם לקנאה ולשנאה עד שלא היה קץ וגבול לאנדרלמוסיה.²⁸

ג. רבנות בצ'אבא ותחילת הפרשה

לצ'אבא הגיע אלכסנדרזון בפרוס הימים הנוראים של שנת תקצ"ד (תחילת ספטמבר 1833). כסא הרבנות היה פנוי בעיר זה חמש שנים, מאז מותו של הרב הקודם, רבי מאיר אברהם (מחבר 'פרי צדיק' על התורה). האורח שנקלע למקום מילא את תפקידיו של הרב ודרש לפני הקהל בעתים המזומנות.²⁹ בעקבות ההתרשמות מהופעותיו נחתם כתב הרבנות למינויו בין יום כיפור לסוכות.³⁰ לחתנו של הרב הקודם היתה תביעה מסוימת לרשת את חותנו, אך תביעה זו לא התממשה, והחתן תמך בבחירתו של המועמד החדש. בתמורה לכך דובר ככל הנראה על פיצוי כספי, אך לא היה הסכם מחייב.³¹ כתב הרבנות

הגיעו לצ'אבא. עדותם של אלה היתה עדות שקר. אך אלכסנדרזון לא טען שלא היה שם כל עיקר. ראה: תומך כבוד, מ: חלק גרמני, 40.

S. Büchler, 'Adalékok a hazai szido közösségek történetéhez, 1830-1848', *Magyar – Zsido Szemle*, VII (1890), p. 470

29 תומך כבוד, IV 65.

30 שם, ז: חלק גרמני, 2.

31 אנשי צ'אבא קטרגו על אלכסנדרזון, שהוא לא עמד בדיבורו (שם, כג), אך עובדה היא, שבית הדין פטר אותו מן התשלום (שם, יב).

קבע כרגיל את תנאי השרות, את המשכורת לשבוע – שלושה זהובים, ואת ההכנסות הצדדיות המקובלות – אחוז מסוים מנדוניית הכלה בסידור קידושין, וכדומה. הקהילה התחייבה לפרנס שישה בחורים שיבואו ללמוד אצל הרב, והוא מצדו קיבל על עצמו שלא לעזוב את הקהילה עד תום שלוש שנים למינויו.³² היו אלה תנאים צנועים,³³ אבל לאחר ניסיונות שווא במשך שנה וטלטולים ברחבי הונגריה היתה קבלת משרה כלשהי לאלכסנדרזון בבחינת הכרח לא יגונה. לבד מזה, רגליים לדבר שלא היו חסרים לו אמצעים משלו. לדבריו של הרב צבי הירש הלר, אחת הסיבות שבעלי הבתים בבוניהאד ביקשו להעסיק אותו היתה הסכמתו 'לקבל שירות ההוא בשכר מועט'.³⁴ הוא לא ראה אפוא במשרת הרבנות בצ'אבא אלא מעין קרש פפיצה. משפרצה המחלוקת בינו לבין קהילתו, ואויביו הוציאו דיבתו רעה, היה עיקר חששו 'כי לא אבוא לרבנות אחרת, ואני הלא לא באתי בצל קורתם למען עמוד אצלם זמן רב כ"א לגור אצלם לפי שעה', כדבריו גלויי הלב באיגרת התנצלות לחתם סופר.³⁵

לכאורה לא היה האיש שמרחוק בא חסר סיכוי להשיג את מטרתו. לשון דרשותיו, לשון המשכיל הגרמני, לא עוררה התנגדות, לא בצ'אבא ולא במקומות האחרים שעבר בהם; והרי עדות מובהקת שהקנאות בעניין זה אצל חרדי הונגריה היא פרי התפתחות מאוחרת יותר. זאת ועוד, אף שהאיש היה רווק, והוא אז בן שלוששים ומעלה,³⁶ לא נמנעו הרבנים הנזכרים מלהסמיכו ולא חששו חברי הקהילה למנותו, אם כי ביטאו בכתב הרבנות את תקוותם, שרבעם החדש ימצא בקרוב את בת זוגו.³⁷ עצם העובדה שהיה זר במקום ודאי שלא פסלה אותו. רק בשלב זה החלו קהילות הונגריה להעמיד רבנים מקרב בניהן, ורבים היו עדיין הבאים מחוץ למדינה, אם כי לא ממרחק, מצפון גרמניה. עובדה היא, שבתחילת שורות נתקבל לאלכסנדרזון בסבר פנים יפות על ידי עמיתיו הרבנים, אלה שלאחר זמן היו לו לעוינים ולאויבים. הדבר בולט במיוחד בנוגע לר' אלעזר לייב מסנטא. הוא אירח את אלכסנדרזון בשבת, בא לשמוע את דרשתו,³⁸ ואף בשעה שלא נענה לבקשתו לסייעו לסדר גיטין בצ'אבא – ובכך נדון להלן – הוסיף: 'ובענין אחר אם אוכל לעשות רצונו לא אמנע טוב מבעליו בע"ה'.³⁹ ההערכה שזכה לה בסנטא עולה גם מהשתדלותו של הרב חיים קליין, עוזרו של רב המקום ודיין הקהילה, לשדך לרב הצעיר את בתו של בעל בית

32 ראה לעיל, הערה 30.

33 תלמידי וידידי מיכאל סילבר ריכו את הנתונים על המשכורות הנהוגות בהונגריה והסכיבה בתקופה זו, ומשכורתו של אלכסנדרזון נמצאת בתחתית הרשימה.

34 שם, כט.

35 שם, טז.

36 גילו של אלכסנדרזון נזכר במאמרו של ההיסטוריון יוסט ב"Israelitische Annalen 28 מ-1840 בפברואר 1840, והוא נכתב על פי נתוניו של בעל הדבר עצמו, כפי שנראה להלן, הערה 216.

37 בין תנאי השרות הנקובים בכתב הרבנות היה גם מקום 'בכה"כ כראוי' וגם 'לרבות לזוגתו הרבנית אשר יקח'; שם, ז.

38 אלכסנדרזון בעצמו מספר על כך, שם, חלק גרמני, XXIV, 33, הערה 11.

39 שם, יג.

חשוב ('הרבני הנגיד') מתושבי המקום.⁴⁰ שידוך זה לא יצא לפועל, אך כבר מקץ חצי שנה לבואו לצ'אבא נשא אלכסנדרזון לאשה את בתו של הרב דוד יהודא רוטנברג מסנטפטר, מחשובי מורי ההוראה שבסביבה.⁴¹

נראה אפוא שהיה לאלכסנדרזון סיכוי להשתרש במקום אילו היה מתחשב בתנאיו ומשתדל להסתגל להם מתון מתון. ואולם מתינות, במחשבתו כבמעשיו, היתה רחוקה מאופיו. הוא נהג פזיזות בפעולותיו, ונשען הישענות מוחלטת על דעת עצמו ולא התחשב בדעת זולתו. מידות אלה הביאו אותו עד מהרה להתנגש אף עם מבקשי טובתו. במישור המקומי מצא פגמים בחיי עדתו וחשב לתקנם בתנופת יד, בתוכחה נמרצת בפומבי ליחיד ולרבים, עד כדי אימים למסור את דין העבריינים לשלטונות הלא-יהודיים⁴² – אמצעי שרק הדבקים בנהגיה החברה המסורתית בעקשנות השתמשו בו בתקופה זו.⁴³ וכך תיאר את מצב קהילתו באיגרת ההצטדקות שלו לחתם סופר:

זה יותר משנה נתקבלתי לרב ומורה פה טשאבא והיא עיר הנדחת, אשר אנשיה רעים וחטאים, מהם מנאפים, מהם גנבים ורובם מחללים שבת ויעברו על שבועת שקר; אין להם מזווה בפתחי שעריהם, יקצבו בשר כשר וטרפה בחנות א' ע"י אינו נימול, גם אשמו לכבוש תחת ידם מעות א"י ומעות יתומים ואלמנות, והמה בעלי מחלוקת, ועי"כ יכו איש את רעהו כבה"כ.⁴⁴

אלה האשמות כבדות, ואם נבדוק אחריהן על פי מה שמשתקף בתאורי הדברים הקונקרטיים, הן מתגלות כהכללות וכהפרזות. אכן, רבה של צ'אבא מצא אדם החשוד על שכרות וזנות,⁴⁵ וייתכן שהאיש לא היה יחיד במינו. בבית אחד מצא שלא נקבעה בו מזווה,⁴⁶ אך הציבור הכללי ודאי שלא זלזל במצווה זו. בקשר לשמירת השבת, המקרים הקונקרטיים שמדובר בהם הם עשיית מלאכתם של יהודים על ידי גויים,⁴⁷ דבר שנחשב לחילול שבת לפי עיקר הדין, אך לאו דווקא לפי תחושת הציבור, שהיה רגיל לנהוג בו היתר.⁴⁸ כשר וטרף באיטליז אחד הוא מקור לתקלה אפשרית, אך המאבק עם קצבים

40 שם, י, יג.

41 ראה עליו: שם הגדולים מארץ הגר, פאקש תרע"ד, דף כו ע"א.

42 על כך אנו שומעים מפיו במכתבו לחתם סופר, תומך כבוד, טז, וכן בהערה לעדות נגדו בעניין זה, שם, חלק גרמני, עמ' 86, הערה 1.

43 התפלגות הדעות על כך מתועדת במאמרי 'המאבק על קיום ברית מילה במחצית הראשונה של המאה הי"ט', שטרם נדפס.

44 תומך כבוד, טז.

45 אחד בשם שמוקלר שצטיד להעיד נגדו מתואר על ידי הרב יוסף רייז מקהילת לוק 'שכור גדול... רועה וזנות'; שם, ת.

46 שם, III 65.

47 כך עולה מתאור המצב בפיו של תלמיד החתם סופר שסינגר בפני רבו על הרב מצ'אבא; שם, יד; וראה גם: חלק גרמני, III 65.

48 י" כ"ץ, גוי של שבת, ירושלים תשמ"ד, ובפרט בסיכום.

סרבנים היה על סדר יומם של רבנים רבים, ולא תמיד היתה ידם על העליונה.⁴⁹ ובנוגע לטיפול במעוץ צדקה, ייתכן שאירעה בהן הזנחה ואפילו מעילה, אך התיקון שהתכוון הרב לעשות חרג בהחלט מן המקובל, כפי שנראה עוד. התנהגות הציבור בבית הכנסת היתה פרועה, אך הרב רצה להשביט כל שיחת חולין בשעת התפילה,⁵⁰ תביעה שגדולים וטובים תבעו מעדתם, אך מעטים בלבד יכולים היו להתפאר שעלתה בידם.

דומה אפוא, שהרמה הדתית של קהילת צ'אבא לא נפלה מן הממוצע של רוב הקהילות בתקופה זו. בעלי הבתים שואלים את פי הרב בדיני איסור-והתר, לרבות דיני נידה.⁵¹ הם מתכנסים לתפילה יום יום, אם כי לא תמיד בבית הכנסת אלא בבתים פרטיים, נוהג שהוא קוץ בעיני הרב, והוא דורש לוותר על הנוחיות שבדבר לטובת העיקרון 'ברוב עם הדרת מלך'.⁵² מידת הבקאות במסורת הדתית והנאמנות לה לא היתה אחידה. יש בעלי בתים בני תורה המסוגלים לעקוב אחרי דרשה של פלפול בסוגיה הנלמדת, כנהוג לקראת 'שבת הגדול'.⁵³ אחדים בקרב הציבור נוטים לחסידות; על אלמנת הרב הקודם 'הרבנית הצדקנית מ' פעסל' מסופר, שהיא נוסעת 'להשתטח על קברי החסידים'.⁵⁴ אין בקהילה ביקורת הדדית הדוקה כמקובל בקהילות המשומרות. ניגודי המוצא של חלקי הציבור על נוהגיהם מונע זאת. יתר על כן, זיקת התושבים היהודיים שבמקום להנהגת הקהילה אינה אחידה. תושבים רבים מתגוררים בתחום קהילת צ'אבא מבלי להיות חברים בה – הם הנקראים בפי הבריות בהונגריה 'חוצים' – מחמת קרבתה לעיר מישקולץ. שכן העיר היא מקום הפרנסה של רבים, אך השלטונות לא מתירים להם להתיישב בה.⁵⁵

דומה שאף במידת זהירות וסבלנות גדולה יותר מזו שעמדה לרשותו של אלכסנדרזון קשה היה להטיל משמעת דתית וחברתית על הציבור כפי שעלה בדעתו. הפער בין ציפיותיו מעדתו לבין ציפיות עדתו ממנו מיהר להתגלות, ולא יצא שליש השנה מאז קבלתו וכבר עלתה המחשבה להתיר את הקשר ביניהם. רגע קט מוכן היה אלכסנדרזון לשקול את הסתלקותו מן המישרה, בתנאי שמשכורתו תשולם לו שלשה-ארבעה חודשים נוספים.⁵⁶ מקצת חברי ההנהלה נאחזו ברעיון והצהירו על נכונותם לעמוד בתנאי הנקוב

49 הלל ליכטנשטיין הקנאי בירך בשנת תרמ"א את נכבדי העיר סניאטין שבגאליציה, על שום שתיקנו תקנה לעשות 'מקולין' שרק ימכרו שם בשר כשר' (תשובות בית הלל, סאטמאר תרס"ח, סי' ט). משמע שאין זה מילתא דפשיטא. על זהירות בטיפול בקצבים ראה: יצחק דוב הלוי במברגר, שו"ת יד הלוי, ירושלים תשכ"ח, חלק יורה דעה, תשובה נה.

50 תומך כבוד, 49 XI.

51 סביב עניינים אלה עולים הקטרוגים נגד הרב שלא הורה כדין.

52 שם, 65 XXV.

53 כמה בעלי בתים ביקשו לדעת מראש על איזה נושא ידרוש הרב בשבת הגדול ב'חריפות'. הוא נתן להם לבחור את הסוגיה, אך שינה לבסוף את הנושא ועל כך יצא עליו הקצף; שם, 59 X.

54 תומך כבוד, 21 לו.

55 כך מעידים פרנסי הקהילה במכתב הצטדקות בפני מנהיגי קהילת פעסט; שם, כג.

56 הדבר עולה ממכתב הקהילה לרב, שם, חלק גרמני, 3. גרינוולד (אוצר נחמד [לעיל, הערה 8], עמ' 89, הערה יח) ראה, לדבריו, את פנקס הקהילה, ובו הודעת הרב שאם ישלמו לו את משכורתו עד חודש אייר הוא מוכן להסתלק מן המישרה.

ובלבד שיוורשו לבחור להם רב כרצונם.⁵⁷ עתה חזר בו אלכסנדרזון, ואדרכה ביקש להשתמש בסמכותו המלאה של מרא דאתרא. הדבר עורר מתיחות בינו לבין גדול הרבנים שבסביבתו, הרב מסנטא, שכפי שראינו הסביר לו פנים בתחילה.

ד. פרשת הגט וסכסוכים נוספים

כשבועיים ימים לפני שהוצע לאלכסנדרזון להסתלק ממישרתו הגיעה אליו בקשה מאת רבה של קהילת לוק, ר' יוסף רייז, לסדר גט לאשה היושבת בקהילתו מאת בעלה המתגורר בצ'אבא.⁵⁸ סידור גט דורש כידוע דקדוק קפדני בכתיבת השמות של הנוגעים בדבר, וכן בכתיבת שם המקום שבו סודר הגט. בקהילות ותיקות היתה למומחים בדבר מסורת מהו הכתיב הנכון, ובאין מסורת כזו היה הדבר טעון ברור של בעלי הלכה מוסמכים. צ'אבא היה מקום כזה, ולכן פנה אלכסנדרזון לרב מסנטא בבקשה להיות לו לעזר. תשובתו של הנשאל היתה, כי אין דעתו נוחה 'לסדר גטין במקומות אשר לא סדרו מקדם', והוא לא היה יחיד בהסתייגותו זו.⁵⁹ והוא הוסיף: 'ואם ישמע מע"הר [מעלת הרב] לעצתי יבטל דעתו בזה ואל ימשוך עליו שונאי חנם, כי הוא גר בארץ נכריה וד"ל'.⁶⁰ סידור גטין היה מקור פרנסה צדדי לרבנים שהתמחו בכך, וכניסתו של אדם חדש לזירה עלולה היתה להחשב השגת גבול. אלכסנדרזון לא שעה לעצה. הוא חזר וכפל את בקשתו לרב, ומשלא נענה,⁶¹ פנה לשני רבנים אחרים, הרב מסנטפטר, אז עדיין לא חותנו, והרב מטמשוואר (ר' צבי הירש אופנהיימר).⁶² על סמך חוות דעתם עשה מעשה, וככל הנראה מבלי לטרוח להסביר את צעדו לנשאל הראשון, שסירב לו. התנהגותו מזכירה את התעלמותו ממחאתו של רבי עקיבא איגר בשעתו לבל יקבל על עצמו רבנות לפי שעה, ומשנסמך להורות על ידי רבנים אחרים לא שעה לאזהרת גדול הדור. הוא הדין כאן. הוא הסתפק באישורם של שני מורי הוראה ולא חס על כבודו של מי שביקש להיבנות תחילה

57 תומך כבוד, שם.

58 שם, ת. הכותב פנה לראש הקהל בבקשה להביא את העניין בפני הרב, 'ובודאי יעשה כל מה שמוטל עליו בענין עסק מצוה זו, כי שמעתי את שמעו הטוב אבל לא אכיר אותו'.

59 החתם סופר ייחס דעה זו לנודע ביהודה (תומך כבוד, לא), אך אלכסנדרזון בהערה לתרגום הגרמני (27, הערה 31) הצביע על כך שאין בדברי הרב מפראג (אבן העזר, סי' פו-פז) התנגדות עקרונית. הסתייגות ברורה מסידור גטין, במקום שלא היתה בו מסורת על אופן הכתיב, הביע ר' אפרים זלמן מרגליות (טיב גיטין, זולקא תקפ"ג, ליקוטי שמות עיירות ונהרות, דף כח ע"א), אך גם הוא הסכים לסידור הגט בפעסט על יסוד ההתר שנתן החתם סופר (שם, כט ע"א). וראה להלן, הערה 160.

60 תומך כבוד, ט.

61 שם, יג.

62 במכתבו של הרב געץ שווערין לחתם סופר (שם, מז) נאמר שתם שאלכסנדרזון שאל שני רבנים. זיהוים בא בדברי בית הדין של פראג (שם, מט), שכתבי ההתר הוצגו בפניהם. בביוגרפיה של בעל ישמח משה (לעיל, הערה 4), מול עמ' שמא, נדפס צילום של כתב יד, מעשה בית דין מפעסט מיום 'באלול תקצ"ה, היוצא לבטל את פסילת אלכסנדרזון. אף לנגד עיניהם היו חוות הדעת של שני הרבנים, מטמשוואר ומסנטפטר.

מתמיכתו. הוא טען לאחר זמן, כי הרב מסנטא שנא אותו,⁶³ אבל אם נשתנה יחסו של הרב אליו, בא השינוי בעטיה של התנהגותו.

הישענותו של אלכסנדרזון על צידוקו הפורמלי עולה בקנה אחד עם חתירתו להתיר את הסתבכויותיו עם זולתו בדרך של התדיינות. את סכסוכו עם חתן הרב הקודם, שתבע את הפיצוי הכספי על תמיכתו בו לרבנות, הוא הביא בפני בית דין של שלושה רבנים מן הסביבה, ביניהם הרב מסנטפטר, שהיה לימים חותנו.⁶⁴ כיוצא בו בדברי ריבות עם סופר סת"ם שבמקום, שהרב גילה שגיאיות בספר תורה שיצא מתחת ידו, ועל רקע זה הגיעו הדברים ביניהם לעלבונות הדדיים.⁶⁵ בשני דברי ריבות אלה זכה הרב בדינו, אך זיכויו לא הוסיף לו אוהבים ורעים.⁶⁶

להיטותו של אלכסנדרזון להתדיינות באה לידי ביטוי גרוטסקי ממש שעה שהעלה על דעתו ליישב את ההדורים בינו לבין אנשי קהילתו בפני מוסד שיפוטי. בעיר מישקולץ ישב ועד היהודים של מחוז בורשוד, שגם צ'אבא היתה שייכת אליו. הוועד היה ממונה על חלוקת עול המסים שקהילות המחוז נתחייבו בו לשלטונות. אלכסנדרזון ביקש מהוועד לשמש בית דין בריבו עם קהילתו, תפקיד שהוועד לא ראה מחובתו או מסמכותו למלא.⁶⁷ באין מי שיזדקק לדינו פנה הרב להנהגת קהילתו, שתזמין בעצמה בית דין של רבנים שישפוט בינו לבניה.⁶⁸ ייתכן שפנייה זו לא באה אלא לשמש הוכחה, שהפונה הביע את רצונו להתדיין בפני בית דין יהודי, ומשלא נענה הוא רשאי על פי כללי ההלכה להיזקק לערכאה לא-יהודית. ואמנם, כבר בפנייתו לוועד המחוז הצהיר אלכסנדרזון, שבהעדר סעד משפטי מבפנים לא תהיה לו בִּרְרָה אלא להביא את דינו בפני השלטונות,⁶⁹ ואכן כך נהג.

הגורם הלא-יהודי הראשון שנשלח חלק בסכסוכו עם עדתו היה עורך הדין ממישקולץ י' פון מיאטוביץ (J. v. Myatowich). הדיון נסב על התואר 'מורי מורנו' שגבאי בית הכנסת שללו ממנו. תואר זה הבדיל את נושא משרת הרב במקום מסתם למדנים, שהוסמכו להוראה ונקראו לתורה בשם מורנו בלבד.⁷⁰ המאמץ להחזיק בתואר לא היה אפוא עניין של כבוד בלבד. שלילתו משמעה היה שחדלים להכיר בו כמרא דאתרא. אופייני

63 כך טען במכתב האחרון שלו לחתם סופר; תומך כבוד, נו. הערכה זו נתקבלה גם על דעתו של שלמה רונטל. הוא תיאר את הרב לייב (שם, מו) כ'ראש לכל בעלי המחלוקת', ובגלל זה 'נסרד ונתבלבל מקהלה לקהלה'. קשה לדעת אם יש ממש בקטרוג זה. על כל פנים, יחסו השלילי לאלכסנדרזון התפתח רק במרוצת הזמן. עמד על כך גרינוולד באוצר נחמד (לעיל, הערה 8).

64 תומך כבוד, יב.

65 שם, יא.

66 לפי כהן (לעיל, הערה 5) עמ' 63, הסופר שהפסיד בדינו היה מחסידי האדמו"ר מאוהי, והוא שהבאיש את ריחו של אלכסנדרזון בפני רבו. אין ציון מקור לידע זה ולא ידעתי מניין לו כל זאת.

67 תומך כבוד, 5. התשובה השלילית של הוועד, ראה: שם, 37.

68 שם, 6.

69 ראה לעיל, הערה 67.

70 הבחנה זו נהגה בקהילות הונגריה עוד בימי, וידידי פרופסור מ' ברויאר הזכיר לי שכך נהגו גם בפרנקפורט.

לאלכסנדרזון לחשוב, שהוא יכול להחזיר לעצמו את התואר על יסוד חוות דעת של מומחים, באמצעות עורך הדין הנוכרי. עורך הדין החל לטפל בדבר והשיג חוות דעת מתאימה מאת הרב מסנטפטר,⁷¹ אלא שערכו של זה הוטל בו ספק מחמת קירבתו לרב (שהיה חתנו). מעתה הופנה הנושא לרבה של סנטא, שאלכסנדרזון עדיין חשבו כנראה לדורש טובתו. הרב פסל ראשית כול את החותן מלשמש פוסק בעניין חתנו. לגופו של דבר אישר שבדרך כלל אין קהילה רשאית לשלול מרבה את התואר האמור. ואולם, אם יוכח שהרב 'פגע בחובות הדת המוטלות על הרב', או אז ניתן ליטול ממנו לא רק את התואר אלא אף לדחותו ממעמדו. על בקשת עורך הדין שישמש דיין ויפסוק בין הרב לבין קהילתו ענה, שבשל חולשת הזקנה אין הוא יכול למלא את התפקיד.⁷² עורך הדין פנה עתה, מן הסתם על פי עצתו של אלכסנדרזון, למי שנחשב לבעל הסמכות הגבוהה ביותר במדינה בכגון זה, ר' משה סופר, רבה של פרסבורג. תשובת החתם סופר היתה, שכלל נקוט בידו שלא להשיב על עניין השנוי במחלוקת אלא על יסוד 'הודעה משפטית' (gerichtliche Mitteilung) או על פי בקשת הצדדים המעורבים בדבר.⁷³ נמצאנו למדים, שעורך הדין טיפל בפרשה בשלב זה על בסיס פרטי בלבד. אם הגיעו בפרק זמן זה – אמצע יולי 1834 – ידיעות לפרסבורג על המחלוקת בצ'אבא, לא ברור. תשובתו הקצרה של החתם סופר ניתנה בגרמנית, מן הסתם באמצעות עוזריו, ואין פלא שכאשר העלה אלכסנדרזון את העניין במכתב לחתם סופר לאחר זמן,⁷⁴ לא זכר הרב מפרסבורג במה מדובר.⁷⁵

אם לגבי פרסבורג הרחוקה מסופקים אנו, האם הגיעו הדי המחלוקת לשם, לגבי סנטא הקרובה לא יכול להיות ספק. מכותלי דבריו של הרב מסנטא לעורך הדין ניכר, שהוא מודע לחשדות שנפלו על התנהגות הרב מצ'אבא. זאת ועוד, ממש באותו זמן שטחו בפניו את הטענות 'אנשים חשובים ועיקורי קהילה דק"ק טשאבא', וביקשו את חוות דעתו.⁷⁶ אך במקום חוות דעת אישית הציע הרב מסנטא שהוא ימנה שלושה רבנים לשמש בית דין, כדי לגבות עדויות מפי אנשי צ'אבא. אם יאות הרב להופיע בפני בית הדין, ייגבו עדויות בפניו, ואם לאו – שלא בפניו: 'ואחר ככלות זה ישלחו אנשי הקהל את הגב"ע [הגביית עדויות] לרבנים גדולי ישראל שבדור והם יכריעו אם ראוי הרב לישב בראש ולהורות הוראות א"ל [אם לאו].'⁷⁷

תומכיו של אלכסנדרזון ביקרו לאחר זמן את מעשיו של הרב מסנטא, על שהוא נטל לעצמו סמכות להשיב בית דין מטעמו, ולדון אדם שלא היה כפוף לו,⁷⁸ שהרי צ'אבא

71 תומך כבוד, 7.

72 שם, 8.

73 שם, 9.

74 שם, נו.

75 שם, נח: 'הנה ר"י הנ"ל כתב לי שכתבתי אגרת להאדון מיאטאוויטש, לא ידעתי מה הוא ומי הוא'.

76 שם, כד.

77 שם.

78 שלמה רוזנטל לחתם סופר: 'ומי שם הרב מסנטא הדר בקאמיטאט אחר לשר ושופט', שם, מו.

ובדומה לכך דברי בית הדין בפאפא, שם, מט (עמ' 35).

וסנטא שוכנות בשני מחוזות אדמיניסטרטיביים שונים. המבקרים התעלמו מן העובדה, שגם אלכסנדרזון בעצמו הביא את הסכסוך בפני הרב ליב מסנטא. יתר על כן – וזה העיקר – מקובל היה על פי מושגי החברה המסורתית, שב'מילי דשמיא', היינו קיום חוקי הדת, בניגוד ל'מילי דעלמא', ענייני ממון, ייצוג וארגון, אין מתחשבים בגבולות החוצצים בין מחוז למחוז.⁷⁹ כל מי שקרוב מבין 'גדולי ישראל שבדור' – ממסד רבני בלתי-פורמלי אך אפקטיבי – ראה לעצמו חובה וזכות לפעול ו'להעמיד משפט הדת על תלו'. לפי אנשי צ'אבא נהג רבם שלא כהלכה ואף הורה שלא כדין ונמצא חוטא ומחטיא את הרבים. היתה אפוא סיבה מספקת למי שנמנה עם שומרי משמרת הדת להיכנס בעובי הקורה. מינוי בית דין לגביית עדות כדי להמציאה ל'גדולי הדור' כבסיס לשיפוטם, אף היא היתה מן האמצעים המקובלים במקרים כאלה. אבל אין צורך לומר, שנוהל מסורבל זה פתח פתח לעיוותים, במכוון ושללא במכוון, כפי שנלמד מגורלו המר של אלכסנדרזון.

ה. בית הדין הראשון ופסק דינו

חודשיים ימים חלפו עד שבית הדין הממונה הופיע בצ'אבא, והרכבו היה שונה ממה שעלה על דעת הממנה מתחילה. בהודעתו לאנשי צ'אבא הזכיר הרב ליב את רבני שלוש הקהילות ורפלט, צ'אט ולוק.⁸⁰ מן השלושה האלה נותר לבסוף רק האחרון, רבי יוסף רייז (הוא שהפציר בשעתו ברב מצ'אבא לסדר גט לאשה מבנות עירו). במקום שני האחרים נתמנו הרב שמואל יצחק מסיקס והרב חיים קליין (הדיין בסנטא, שלפנים הסביר פנים לאלכסנדרזון).⁸¹ למה נעדרו שני הראשונים, אם משום שהסתייגו מן התפקיד כהסברו של אלכסנדרזון,⁸² אם מטעם אחר. על כל פנים בשל השינוי בהרכב בית הדין חל פיגור של חודשיים בהתכנסותו. כך נותרה שהות למתנגדי אלכסנדרזון להכשיר את הקרקע לקראת גביית העדויות נגדו.

כפי שנלמד מהמשך הדברים, לא כל הציבור בצ'אבא נמנה עם מתנגדי הרב. היו ששמרו לו אמונים, ביניהם מי שהיה ראש הקהל בעת היבחרו, חיים יהודה לורנץ.⁸³ אלא שבינתיים חלו חילופי גברי והעומד בראש הקהל עתה, מרדכי ברויאר שמו, זכה לביקורת פומבית מאת הרב בגלל שזולז באיסורים ובקיום מצוות.⁸⁴ איש זה היה תקיף ובעל עמדה,

79 כך נהגו כבר בימי הביניים; ראה: י' בער, 'היסודות וההתחלות של ארגון הקהילה היהודית בימי הביניים', ציון, סו (תש"י), עמ' 30–31. על שלהי ימי הביניים ראה: י' כ"ץ, מסורת ומשבר, ירושלים תשי"ח, עמ' 141–143.

80 ראה לעיל, הערה 76, והתרגום הגרמני, תומך כבוד, 20, ושם שמות הקהילות בלועזית.

81 אלה החתומים על גביית העדויות; שם, לו.

82 שם, 22, הערה 2.

83 שמואל רוזנבליט, תלמידו של החתם סופר שעוד נשמע עליו להלן, הציג לאלכסנדרזון שיזמין אותו יחד עם ארבעה תושבי צ'אבא אחרים לפעסט, ושם יוכלו להעיד לטובתו. בין אלה היה לורנץ. ראה: שם, 46. לורנץ העיד לטובת הרב בפני בית הדין השני (ראה להלן); שם, 37.

84 תומך כבוד, III 65. וראה גם: שם, VI 49. במכתבו לנציבות בעיר הבירה (שם, 17) מציין אלכסנדרזון את ברויאר כאיש שהיה צורך להוכיח אותו על מעשיו וכך נתעוררה איבתו.

ורבים היו תלויים בו מבחינה כלכלית. ודאי שמשרתי הקהל, השוחט, הסופר והמלמד (ובניהם גם אחיו העני של ברויאר), 'המשועבדים' לפי הכינוי הרווח בהונגריה, כפופים היו לממונים עליהם. מקצת המצדדים בצדקת הרב היו בין 'החוצים',⁸⁵ שהיו כאמור רבים מתושבי המקום, אלא שדבריהם היו נטולי משקל מחמת מעמדם הנחות בקהילה. לא כל שכן תלמידיו של הרב, שהכירו את הליכותיו אך נוכחותם במקום היתה תלויה בחסדם של מנהיגי הקהילה. מתנגדי הרב יכולים היו להיות בטוחים שדעתם תוצג בפני בית הדין בתוקף, ובינתיים עשו כל מה שביכולתם כדי למרר את חיי הרב. על מי שעשוי היה להעיד לטובת הרב הטילו אימה, ובתלמידיו נהגו באלימות ממש. אף היה ניסיון להסגיר אותם לפקידים שהסתובבו בעיירה כדי לגייס הולכי בטל לצבא.⁸⁶

משראה אלכסנדרון שצרתו צרה קיים את איומו והפנה את קובלנתו, מן הסתם באמצעות עורך הדין שלו, למושל המחוז היושב במישקולץ.⁸⁷ המושל, וכמוהו מי שמתחתיו במנגנון השלטון, השופט-העוזר (szolgabíró; Stuhlrichter), נשא בהונגריה בתפקיד הכפול של נציג מערכת השיפוט ושל מנהל כאחד, והיה ממונה לפקח גם על ענייני העדה היהודית. מכל מקום, כשמדובר היה בבעיות הנוגעות לדת, לא הכריעו המושלים מבלי לשאול את פי המוחזקים למומחים, הלוא הם חשובי הרבנים. כך נהג אף המושל של מישקולץ, ובתגובה על קובלנתו של אלכסנדרון הטיל על הנהגת הקהילה לבקש חוות דעת של גדולי הרבנים במדינה; ככל הנראה נזכר בדבריו במפורש רבה של פרסבורג. משום-מה הונח הדבר, והבקשה הגיעה לידי של החתם סופר רק לאחר המועד של ארבעה השבועות שקבע המושל.⁸⁸ בינתיים הופקד הטיפול בידי השופט-העוזר. שעה שבית הדין בשליחות הרב מסנטא נתכנס בצ'אבא, ב' באלול תקצ"ד (11.9.1834), כדי לגבות עדות בדבר טענות הקהילה נגד אלכסנדרון, השתמש הרב בהזדמנות זו כדי להביא בפני בית הדין סכסוך שהיה לו עם אחד מבעלי הבתים בדיני ממון. הוא הניע את השופט-העוזר לחייב את בית הדין להיזקק תחילה לעניין פרטי זה שלו.⁸⁹ ואף כאן מצאנו ראיה ללהיטותו, הכפייתית כמעט, לרדוף אחרי צידוקו בפני ערכאה משפטית. השופט-העוזר לא התערב בגביית העדויות והיא התנהלה לפי רצון בית הדין והבנתו. לכאורה כינוס של בית דין בעניינו היה בו קיום למשאלתו של אלכסנדרון. אלא שאופיו של בית הדין היה רחוק ממה שהוא תיאר לעצמו. הוא חשב על בית דין שיורכב על פי הכלל של 'זה בורר לו אחד' (זבל"א), שבו היה עניינו מיוצג על ידי מי שהוא בחר בו. על

85 כך נאמר בפרוש במכתב הפרנסים למנהיגי פעסט; שם, כג.

86 תאור הדברים בעדות התלמידים, ראה: שם, II, 52, VIII, 60.

87 Vicegespan בגרמנית, alispán בהונגריה. בתאור הדברים מפי לורנץ בא הביטוי Stuhlrichter, שבפניו הביא הרב את תלונתו, אך אלכסנדרון תיקן בסוגריים: Vicegespan; שם, 37, והדבר מתברר בהמשך הדברים. Vicegespan הוא הממונה על המחוז (Comitat), ואילו Stuhlrichter ממונה על מקצת המחוז. את הראשון תרגמתי: מושל המחוז, והשני – השופט-העוזר.

88 כך יוצא מצרופ הדברים של לורנץ (שם) ושל החתם סופר: 'האדון ור"ג (Vicegespan) קבע זמן ד' שבועות והנה כבר חלף עבר המועד'; שם, לא.

89 תומך כבוד, כה, 21.

כן, כאשר בא בית הדין בשליחות הרב מסנטא לגבות עדויות, טען שרק שניים מחבריו רצויים לו. ומכיוון שבית הדין הורכב בלי הסכמתו, אין הוא חייב לעמוד בפניו או לציית לו.⁹⁰ דא-עקא, את הבסיס לטענה זו שמט אלכסנדרוזון במו ידיו, שעה שנזקק לבית הדין בעניינו הפרטי.⁹¹ לאמיתו של דבר היה ערעורו שלו על הרכב בית הדין דחוי גם מטעם עקרוני אחר. אלכסנדרוזון ראה את הנושא הנידון כסכסוך בינו לבין קהילתו, וכגון זה בית דין של 'זבל'א' יפה לו. אבל הרב מסנטא, ובעקבותיו גם שאר הרבנים הפוסלים, לרבות החתם סופר, ראו בפרשה העמדת אדם לדין על עבירות שעבר, מעין דיני נפשות, ובכגון זה אין לחשוף בעבירות זכות להשפיע על הרכב בית הדין שידון בעניינו.⁹² אין פלא שחברי בית הדין לא שעו למחאתו של הנאשם והחלו לגבות עדויות שלא בפניו, כפי שהורה הרב מסנטא. ואולם, אם ראו הדיינים את עצמם כמי שדנים דיני נפשות, היתה חובה כפולה מוטלת עליהם לצדד בזכות הנאשם, בבחינת 'ושפטו העדה', 'והצילו העדה' (משנה, סנהדרין א א), צו מוסרי שהיו רחוקים מלקיימו, כפי שנראה בהמשך הדברים. פרוטוקול העדויות שנאמרו לחובת הרב מצ'אבא מונה את ההאשמות לפי סדר גבייתן.⁹³ החתם סופר בדינו בהן חילק אותן לשלושה סוגים: התנהגות שלא כשורה בינו לבין עצמו בענייני דת; הוראות שהכשיל בהן את בני עדתו, ואחרון אחרון חמור, סידור גט בניגוד לדעת מי שנשאל על ידו.⁹⁴

אם נלך בעקבות חלוקה זו נמצא, שבסוג הראשון מדובר בסטיות קלות ערך אף לפי קנה מידה הלכי: הלך ארבע אמות לאחר קומו מן המטה בלי נטילת ידיים, שוחח שיחה בטלה בין הנחת תפילין של יד להנחת תפילין של ראש, וכדומה. אלא שקהל עדתו של רב, המצווה להאזין לתוכחותיו של רבו ולציית להוראותיו, מצפה שהרב בעצמו ידקדק בקלות כבחמורות, ובעיני פשוטי העם נחשבות הקלות כחמורות. מקצת ההאשמות האלה נתגלו לאחר זמן כבדויות,⁹⁵ ומקצתן נבעו מהבדלי נוהג בין הסביבה שבה גדל הרב לבין סביבתו החדשה (לדוגמה, עניין שינה בלי כיסוי ראש), שהרב לא התאמץ להסתגל לה. ההאשמות בדבר הוראות שלא כדין נגעו לדיני כשרות ולשאר דיני איסור והתר. הרב לא התיר דברים האסורים לפי הדין, אלא שהוא לא בדק כפי הצורך את העניין – הריאות של הבהמה או הוושט של האווז המפוטם – בטרם יוציא את פסק דינו; וכמובן אין זה אלא אומדן של המקטרגים. במקרים אחרים לא היה ספק בנתונים שדובר בהם, אך הדין היה שנוי במחלוקת בין הפוסקים. הרב הכריע במודע וביועצים להקל – ודאי שלא כדרכם של מורי הוראה שבסביבה, שהכלל 'המחמיר תבוא עליו ברכה' היה נר לרגליהם.

90 שם, יז. לעניין 'זבל'א' ראה: משנה, סנהדרין ג א.

91 החתם סופר תפס אותו על כך; שם, לא.

92 דעת הרבנים האחרים ניכרת ממעשיהם, שלא השגיחו בטענת אלכסנדרוזון. החתם סופר בירר את דעתו במפורש (שם), וביתר בהירות לאחר זמן, בתשובתו לרבי אלעזר הורוביץ; שו"ת חתם סופר, חושן משפט, סי' רז.

93 תומך כבוד, לו, 33.

94 שם, לא.

95 ראה על כך להלן.

אלכסנדרזון לא זו בלבד שנקט עמדה עצמאית ובלתי מקובלת אלא אף התפאר על כך באוזני זולתו.⁹⁶ בנקודה זו לא הכחיש את עדות מתנגדיו אלא אישר אותה בפה מלא. בנוגע לסידור הגט בצ'אבא קבע בית הדין, שאף על פי שהרב מסנטא לא התיר לו, 'העיו מצחו וסדר ב' גיטין'.⁹⁷ כאמור, אחד מחברי בית הדין היה הרב מלוק, שהגט הראשון סודר על פי בקשתו והפצרתו, אך עתה לא נמנע מלהצטרף למקטרגים על עמיתו. חמורה יותר העובדה, שחברי בית הדין לא שאלו אם קיבל הרב התר לסידור הגט מבעלי סמכות אחרים זולת הרב מסנטא. קשה מכול, שהם לא שאלו לכשרות העדים ולמהימנותם. את העדות המפליה ביותר קיבלו מפי עד שנדרש לגרש את אשתו על פי בקשת הרב מלוק, ובבקשתו הוא תיאר אותו כ'שכור גדול והוא רועה זונות בקצור כל מום לא יחסר בו'.⁹⁸ מפי אותו אדם נתקבלה עתה עדות, שהוא וחברו שמעו את הרב אומר: 'אין הוא מחזיק הרבה משכר ועונש, מי שמת מת'. הם פירשו את דבריו, שהוא כופר בהישארות הנפש.⁹⁹ על יסוד עדות זו, באופן מיוחד, הגיע בית הדין למסקנה, שהנידון 'אפיקורוס גמור' ו'חשוד להרוס דת' הק [דת תורתנו הקדושה] ו'סודי אמונה'.¹⁰⁰ אך בעצם הקביעה חרגו מסמכותם, שהרי לא נתמנו אלא לגבות עדות, והם נחפזו להסיק את המסקנה החמורה המתבקשת ממנה. ואמנם, כל אורחם ורבעם לא היה כשל בית דין אלא כשל ממונים על כרורי עבירות, שמשמריחים ריח עבירה אצל הנידון מפקיעים את חזקת כשרותו, ומכאן ואילך מוכנים להאמין לכל עדות נגדו בלי דרישה וחקירה.

מעתה נתגלגלו הדברים במסלול המיועד: אנשי צ'אבא המציאו את העדויות לשלושה הרבנים, לרב מסנטא, לרבה של אוהי, ר' משה טייטלבוים, ולר' מאיר א"ש, רבה של יארמוט. לגבי מסקנת הרב מסנטא לא יכול היה להיות ספק. ואכן הוא קבע במילים בוטות, שאלכסנדרזון נתגלה כמי שנזרקה בו מינות, הוא מומר לכל התורה כולה ומעתה יש להעבירו ממישרתו, 'להרחיקו... בתכלית הריחוק ולרדפו כמסית ומדיח'.¹⁰¹ את פסק הדין הזה צירפו לגביית העדויות, ושיגרום לרב טייטלבוים. אלכסנדרזון טען לאחר זמן, שהרב מאוהי היה משוחד כנגדו, משום שהולכי רכיל מסרו לו שהוא קרא לו 'רמאי', ודאי על שום המוניטין שלו כאדמו"ר בעל מופת.¹⁰² אבל איש כמו בעל 'ישמח משה' לא היה זקוק לסיבה מיוחדת לצרף את שמו למקנאים את קנאת הדת, ובייחוד כשקדם לו בכך עמיתו בעל 'שמן רוקח', שנוסף על היותו מגדולי הדור היה קשור עמו בקשרי ידידות.¹⁰³

96 העדים מצטטים את דבריו כלשונם; שם, 6, 5 לו; והוא מאשר את דבריהם בגאווה, ראה: שם, ל 27, הערה 28.

97 תומך כבוד, 22 לו.

98 שם, ח.

99 שם, 19 לו.

100 הביטוי הראשון נזכר בסוף הפרוטוקול של גביית העדויות והשני במכתב הנלווה של בית הדין; שם, כה.

101 שם, כו.

102 שם, חלק גרמני, II 35 (עמ' 39), הערה 2.

103 במכתב לבנו רבי בנימין וולף, בעל 'שערי תורה', מיום י"ב בניסן תקפ"ט, קורא לו רבי אלעזר: 'האבד'ק אוהעל... אחד מאנשי בריתי; זכרון אלעזר (לעיל, הערה 3), דף לה ע"א.

ואמנם, הרב טייטלבוים הצהיר שלא היה לו מעולם מגע עם 'יהונתן הלוי ממדינת פרייסען', אך די לו בעדויות, ובפסק דינו של הרב מסנטא, כדי להדיחו מרבנותו ולפסול אותו להוראה.¹⁰⁴ הרב מאיר א"ש יצא בעקבות שני הפוסקים, שהיו גדולים ממנו בשנים ובמעמד, אלא שהצטדק על ששנה קודם לכן סמך הוא בעצמו את ידיו על אלכסנדרזון ועתה ראה צורך לחזור בו.¹⁰⁵ חידוש אחר יש בדבריו, שהגיעה אליו שמועה, שבידי אנשי צ'אבא יש עדות נוספת, מן העיר נאנאש, שאלכסנדרזון כפר בפה מלא בשכר ועונש¹⁰⁶ – ולהלן נשמע על כך.

פסק הדין החמור של שלושת הרבנים לא הועיל לפי שעה לאנשי צ'אבא. כדי להעביר את הרב ממישרתו היה צריך לקבל את הסכמת השופט־העוזר, ואנו יודעים, שכבר היה דיון על כך בפניו בין נציגי הקהל לבין הרב הנוגע בדבר.¹⁰⁷ מה עבר ביניהם באותו מעמד – על כך אין לנו עדות ישירה, אך עדות עקיפה משתמעת מדברי החתם סופר בחוות דעתו, שניתנה לבקשת אנשי צ'אבא כחודש ימים לאחר המעשה. החתם סופר קָבַל על אלכסנדרזון בין השאר, שהוא:

בקש שהעדים ישבעו שהוא באמת מנימוסי המדינה וחוק המלכים... ולא ידע זה שבדנת"ק [שבדנת תורתנו הקדושה] נהפוך הוא, עד הצריך שבועה פסול לעדות... ואיך עלה ע"ד [על דעתו] להחזיק עצמו למינוי ושררת התורה ע"י חוק ונימוס שהוא נגד התורה.¹⁰⁸

השאלה היא, היכן טען אלכסנדרזון טענה זו. בגביית העדויות נגדו שהיתה לנגד עיני החתם סופר אין לכך זכר. אין ספק אפוא שאנשי צ'אבא, בפנייתם אליו לחוות דעת, תיארו את מה שאירע מאז קבלת פסק הדין של שלושת הרבנים.

ו. ערעור לשלטונות המחוז ופסק הדין של החתם סופר

אלכסנדרזון ערער על תוקפם של פסקי הדין, וטען שניתנו על יסוד גביית עדויות שלא על פי ההלכה. ובפני השופט־העוזר הוסיף, שפגם יסודי היה בה, שהעדים לא הושבעו קודם שהעידו. על טענה זו נזף בו החתם סופר והגדירה דברי בורות והסתמכות על נוהגי בתי המשפט הלא־יהודיים, שכן לפי דיני ישראל 'אדרבה עדים הצריכים שבועה פסולים'.¹⁰⁹ ואולם, אלכסנדרזון לא היה עם הארץ, ולאחר זמן הצדיק את טענתו, בהצביעו על דברי הפוסקים שהשלימו עם השבעת העדים כשראו שהשעה צריכה לכך,¹¹⁰ והמקרה שלנו,

104 תומך כבוד, כז.

105 שם, כת.

106 שם.

107 שם, XIV 65, וראה גם: שם, IV 60.

108 שם, לא.

109 בביטוי 'דברי בורות' השתמש בתשובה לר' אלעזר הורוביץ. ראה לעיל, הערה 92.

110 מדברי החתם סופר בתשובה הנזכרת, שם, נלמד שזאת היתה טענתו של אלכסנדרזון.

כשהיו עדים מפוקפקים, היה שעת צורך גלויה לעין. אם היתה זו הצטדקות מספקת, אם לא,¹¹¹ את בעל הסמכות הלא־יהודי עשויה היתה טענת ההשבעה לשכנע. ואכן נתקבל ערעורו של אלכסנדרזון על דעת השופט־העוזר. הוא פסל את פסק דינם של הרבנים וחייב את עדת צ'אבא להכיר באלכסנדרזון כרבם.¹¹² הם קיבלו את דינו באופן פורמלי, אך לא השלימו עמו. משיצא השופט־העוזר את העיר הוסיפו להכעיס את רבם ואף נקטו צעדים לבטל את גזרת הפטרון שלו. השופט הרי היה כפוף לממונה עליו, מושל המחוז, שאליו פנה הרב בתחילה, ובני קהילתו נזכרו עתה, שהמושל הטיל עליהם להביא את העניין בפני גדולי הרבנים שבמדינה. הם הציגו אפוא לפני החתם סופר את בקשת המושל, יחד עם גביית העדויות של בית הדין שבשליחות הרב מסנטא, ותיארו את ההתרחשות שאירעה בינתיים.¹¹³ הם אף פנו לרב גדול אחר, הרב הירש הלר, שפגש את אלכסנדרזון בבוניאד,¹¹⁴ ועתה כיהן ברבנות של העיר ארבודא.

כתשובתו של הרב הלר, שנכתבה כתשובתו של החתם סופר בין יום כיפור לסוכות תקצ"ה (17.10.1834), כשלושה שבועות לאחר גזר דינו של השופט־העוזר, לא נזכר שהיא ניתנת על פי בקשת גורם שלטוני. דבר זה עולה מן העובדה שהתשובה מנוסחת בשני מכתבים. באחד נכתב דינו של הנידון – שהוא פסול להוראה ושקהילת צ'אבאפטורה מכל התחייבות לגביו.¹¹⁵ במכתב השני המשיב נווץ באנשי צ'אבא, שבחרו להם רב מארץ מרחקים שלא הכירו את עברו, והכותב מספר על ניסיונו עם אלכסנדרזון עוד בהיותו יושב בבוניאד.¹¹⁶

שעה שהגיעה הפנייה הרשמית לחתם סופר לפסוק בדינו של אלכסנדרזון כבר היה בידו מידע בנושא משני מקורות לפחות. תלמיד לשעבר מסנטא בשם שמואל רוזנבליט, שישב עתה בצ'אבא, שלח מכתב (מיום ד', פרשת כי תבוא תקצ"ד [17.9.1834]) להמליץ על אלכסנדרזון, שהואשם לדבריו על לא עוול בכפו. הוא נרדף על ידי אויביו משום שהוכיח אותם בפומבי על עבירות שבידיהם, ובנקמתם העידו נגדו עדות שקר בפני בית הדין שבשליחות הרב מסנטא. התלמיד שמע שעומדים לשלוח את גביית העדויות גם לפרסבורג, והוא בא להזהיר את רבו לבל ישעה לדברי שקר.¹¹⁷ בו בזמן דיווח התלמיד החשוב של החתם סופר, ר' מאיר א"ש, על חלקו בפרשה, ומדבריו נתקבל כמוכח רושם

111 החתם סופר קבע, על פי דברי רבי יהושע פאלק (הסמ"ע), חושן משפט, סי' כח, ס"ק ט"ז, שרק אם בית הדין רואה שהעדים עלולים לשקר, והשבעה עשויה להרתיע אותם מכך, ישיבועו אותם. בעל הדין, וכל שכן הנידון בעל־כרחו, אינם יכולים לתבוע את השבעה העדים. אך אלכסנדרזון התכוון מן הסתם, שבהתחשב באופי המפוקפק של העדים היה בית הדין חייב לזווג את ההשבעה. על תולדות ההשבעה ראה: מ' אלון, המשפט העברי, ירושלים תשל"ג, עמ' 1429–1424.

112 ראה לעיל, הערה 107.

113 תומך כבוד, לא.

114 ראה לעיל, הערה 19.

115 שם, ל.

116 שם, כט.

117 שם, יד.

הפוך מאשר מדברי התלמיד מצ'אבא. את דעתו המחמירה של המהר"ם א"ש הזכיר החתם סופר תוך הסכמה עמם,¹¹⁸ ואילו מדברי התלמיד המסנגר התעלם. בשלב מסוים פנה גם הרב מסנטפטר, חותנו של אלכסנדרזון, לחתם סופר בדברי סנגוריה על חתנו,¹¹⁹ אך ייתכן שפנייה זו הגיעה אליו לאחר שנתן את חוות הדעת שלו. כך או כך, דברי המלצה בעלמא אינם יכולים להכריע בענינו של פוסק כנגד גביית עדות כתובה וחתומה על ידי שלושה דיינים כשרים. משפטו של החתם סופר התבסס אפוא על מעשה בית דין זה ללא התחשבות במידע שהגיע לאוזניו דרך צינורות אחרים.

כאמור למעלה, חילק החתם סופר את העדויות נגד אלכסנדרזון לשלושה סוגים. בסוג הראשון, עבירות שבינו לבין עצמו, הוא כלל את זלזוליו בדינים ובמנהגים וכן את הפגיעה בכבודו של הרב מסנטא. לדברי הדיינים במכתב שצורף לגביית העדות אמר אלכסנדרזון: 'בכל הכבוד הרב מסנטא אינו יכול לצוות לי', ועל כך לבד ראוי היה לנידוי (כדין 'המבזה תלמיד חכם'). ומאחר שאין נידוי נוהג בזמן הזה מחמת גזרת המלכות, על החוטא לשוב בתשובה, ויכופר לו אם יבקש סליחה ממי שפגע בו.¹²⁰ מכל מקום אין להעבירו ממישרתו על יסוד דברים אלה. לא כן באשר לסוג השני, הכשלת בני עדתו בהוראה שלא כדין וכפירתו בשכר ועונש. אילו היו ההאשמות מוכחות על פי דיני הראיות היו פוסלות אותו לרבנות. אך העדים שהעידו על כך היו מבני העיר צ'אבא ונוגעים בדבר, ולפיכך אין עדותם קבילה.¹²¹ עם זאת, אף שאין בעדותם של בני צ'אבא כדי לפסול את רבם לרבנות, לגבי עצמם הם נאמנים, שכן משהעידו שהכשיל אותם רבם בהוראה, חל עליהם הכלל 'שויה אנפשי חתיכא דאיסורא', ואסור להם לקבל הוראה מפיו.

למרות שני סעיפים אלה עדיין יכול היה אלכסנדרזון לתבוע לעצמו את הרבנות, לפחות מצד הזכויות הפורמליות, תשלום משכורת, מתן כבוד, וכדומה. כל זה נשלל ממנו על יסוד

118 על קיומו של המכתב ממהר"ם א"ש אנו למדים רק בעקיפין. לאחר שקבע החתם סופר שאלכסנדרזון סידר גטין על דעת עצמו, הוסיף: 'מפני זה החליט הרה"ג דיארמאט שהנשים בחזקת איסור א"א [אשת איש] עומדת (כך?) וכן האמת'. דעה זו לא נזכרת בתשובת מהר"ם א"ש לצ'אבא, והיא נאמרה בחוות דעתו של הרב הלר. אך זו לא היתה לנגד עיני החתם סופר, הואיל והיא נכתבה באותו זמן שנכתבה תשובתו שלו. בהערה לדברי החתם סופר לא ידע אלכסנדרזון להסביר מה קרה (שם, 27, הערה 37), והעלה חשד שאנשי צ'אבא זייפו את דברי מהר"ם א"ש, חשד שאין לו סימוכין של כלום. ההסבר הפשוט הוא, שהמהר"ם א"ש עמד בקשרי מכתבים תכופים עם רבו, דיווח לו על מעורבותו בפרשה והביע דעה שהיתה מקבילה לדעת הרב הלר. הרב מסנטא והרב מאויה, הראשונים לדון בדבר והקרוכים למקום מבחינה גאוגרפית, לא סברו ככל הנראה שהגט פסול בדיעבד, ולא נראה שבפועל הוחזקו הנשים בחזקת אשת איש.

119 כך עולה ממכתב בנו לגיסו, אלכסנדרזון (תומך כבוד, 11), שעניינו יבואר להלן.

120 כל זה, והמובא בהמשך, על פי: שם, לא. זו התשובה הכלולה גם בשו"ת חתם סופר, חושן משפט, סי' קסב. פגיעת אלכסנדרזון ברב מסנטא נזכרת במכתב שצורף לגביית העדויות. ראה: תומך כבוד, כה: חלק גרמני, 21.

121 ודין זה, שבני קהילה אינם נאמנים להעיד נגד רבם, בירר החתם סופר בהזמנות אחרת. ראה: שו"ת, אורח חיים, סי' מא. התשובה ללא תאריך, אך היא נשלחה לרבי אפרים זלמן מרגליות, שנפטר בשנת 1828, וקדמה אפוא לפסק בעניין אלכסנדרזון.

הסעיף השלישי, סידור הגט בניגוד לדעת הרב מסנטא. לשון גביית העדות היא: 'רבה של צ'אבא שאל את הגד"ק סנטא אם מותר לסדר גט פה ולא התיר לו הרה"ג הנ"ל'.¹²² נוסח זה ניתן להתפרש בשני אופנים: לא התיר, אך גם לא אסר (כפי שהיה באמת). אך החתם סופר פירש את הדברים לאמור: 'סידר ב' גיטין לב' נשים בעירו אחר שאסרו לו הרה"ג דק' סנטא'. הוא העלה את האפשרות שאלכסנדרזון 'שאל גאון אחר ויש בידו מכתב ממנו שהתיר' (וייתכן ששמע שזו טענתו של מסדר הגטין), אך גם בכך לא הונח לו, כי גם במקרה זה חייב היה השואל להביא את תשובת הנשאל האחרון לידיעת הנשאל הראשון, ולחכות עד 'שיודה הא' לדעת חברו... והכא לא אאמין ששאל כלל אלא ברמות רוחי וקלות דעת הרים יד לסדר גטין'. גם בעיניו של הפוסק, כבעיני גובי העדויות, קיפח הנידון את חזקת כשרותו. הוא לא נתן לו ליהנות מן הספק, עד שכל מעשיו נתפרשו לו לחובה ולא לזכות, ופסק הדין היה חמור מאין כמוהו: 'מורידין אותו מגדולתו ואין הכוונה באותה הקהלה לבד, אלא יטלו ממנו עטרות שם רב לגמרי... ולא יהיה עוד מכשול לרבים, עד יערה ה' רוח קדשו עליו ושלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו'. כלומר שערי תשובה לא ננעלו. להלן נראה מה היה המניע לאחיזה זו במידת הדין החמורה.

אנשי צ'אבא זכו לכאורה בדינם. גדול הפוסקים של המדינה פסל את הרב כבקשתם. עם זאת, הם נרתעו מלהציג את פסק דינו בפני השלטונות, אם מחמת אורכו וטיעוניו ההלכיים המסובכים לדבריהם,¹²³ אם משום שהוא כלל טענה לחובתם, שבתור נוגעים בדבר לא היו נאמנים להעיד, כדבריו של אלכסנדרזון.¹²⁴ על כל פנים חזרו ופנו לחתם סופר שיאיל לנסח את פסק דינו בקיצור.¹²⁵

בינתיים עלתה על הפרק שאלה נוספת, שנגעה אף לנשאל, החתם סופר בעצמו. בפני שלטונות המחוז נידונו גם מעשיו של הרב מצ'אבא בקופות הצדקה על שמו של ר' מאיר בעל הנס, ולפי המקטרגים – של מעות ארץ ישראל.¹²⁶ משחסרו אמצעים לחינוך ילדי

122 תומך כבוד, 22 לו.

123 בכך מנמקים את בקשתם לחתם סופר לנסח את משפטו בקיצור; שם, לב, וראה בפנים בהמשך.

124 זה ההסבר שנתן אלכסנדרזון במכתבו לחתם סופר; שם, טז. בהערתו לתרגום פסק הדין (שם, 27, הערה 2) יש לו הסבר אחר: פתיחת פסק הדין אומרת, שהמושל ביקש לשמוע את דעת החתם סופר, דבר שלא היה אלא המצאת אנשי צ'אבא. שני הטעמים אינם סבירים. אם לא נזכר שמו של הרב מפרסבורג, הרי שגם תשובתו הקצרה לא נדרשה. הסברם של אנשי צ'אבא דווקא מתקבל על הדעת.

125 ראה לעיל, הערה 123.

126 בהערה 2 לתרגום מכתבם של אנשי צ'אבא (תומך כבוד, 28), מתקן אלכסנדרזון לאמור, לא היה מדובר במעות ארץ ישראל אלא במעות ר' מאיר בעל הנס. בלשונם של בני הדור אין שני המושגים זהים. מעות ארץ ישראל נאספו אך ורק לצורך עניי הארץ, ואילו נדבות ר' מאיר בעל הנס הוקדשו להדלקת נר לנשמתו, על יסוד האמונה שבזכותו תתמלא בקשת הנדבן בעת צרה וכדומה. המותר הופנה לצרכים שונים של צדקה, וביניהם גם לצורכי עניי הארץ. כך מוכח מן הכרוז של ר' אריה ליב קאצנלבוין מבריסק, משנת תק"פ (1820), שבו ביקש לחייב את הנדבנים לנהוג בנדרי קופת בעל הנס כמו במעות ארץ ישראל (חיים נתן דמביצר, מגיני ארץ ישראל, ירושלים תרס"ד, דף ג"א). מצב דומה משתקף בתשובות החתם סופר, חלק ו, סי' כז, משנת תקפ"ז (1827), לשואל שהעורכים

המקום העניים השתמש הרב בכסף שנצטבר לצורך מקומי זה. השאלה הפורמלית היתה, אם רשאי היה הרב על פי ההלכה לשנות את ייעודם של כספי הצדקה.¹²⁷ אך הם הוסיפו, שבדיונים לפני השלטונות אמר הרב, שמזמן היה בדעתו לקבול על כך, ששולחים ממון אל מחוץ למדינה, אל רמאים ונוכלים, והם זוללים וסובאים אותו.¹²⁸ אלכסנדרזון הכחיש שהשתמש בביטויים המיוחסים לו,¹²⁹ אך לא הכחיש שעצם הנוהג של איסוף כספים על שמו של ר' מאיר בעל הנס, והאמונה שבזכותו ניצלים התורמים מכל רע, היה קוץ בעיניו.¹³⁰ על כל פנים, ודאי שהוא השמיע דברי קטרוג נגד הנוהג בנוכחות השלטונות. דבריו עלולים היו לסבך את המעורבים בדבר, בגלל הוצאת הכסף אל מחוץ למדינה שלא כחוק, והחתם סופר הרי היה האיש שריכוז את כספי ארץ ישראל מכל המדינה על מנת לשולחם לייעודם.¹³¹ אין פלא שהוא הקפיד ביותר לשמע הדברים. שהרי הוא נזהר כל ימיו מלעשות דבר שהיה בו שמץ של פגיעה בחוקי המלכות,¹³² ועתה ייתפס בעטף של פטפוטי דברים מפיו של רברבן זה. באותו זמן למד בישיבתו בנו של הרב מסנטפטר, גיסו של אלכסנדרזון. רבו זימן אותו אליו והשמיע באוזניו תוכחה כדי שיעבירה לאביו, המוסיף

השמיטו את שמו ואת שם מקומו משום מה ('אב"ד ור"מ מילדי מדינת עלזוס'). ממקורות אלה נלמד, שהיו אלה שלוחי ארץ ישראל ושולחיהם שעוררו את הנדבנים והגבאים להפנות את המעות לארץ ישראל בלבד (כפי שהיה נהוג ככל הנראה בארצות המזרח; ראה: א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, לפי המפתח). אך ודאי שמטרה זו לא הושגה במלואה, והחתם סופר בתשובתו משנת תקפ"ז קיבל את דעת השואל, והתיר להשתמש בכספי קופת ר' מאיר בעל הנס לצרכים מקומיים. מסתבר, שאילו ידע שגם בצ'אבא מדובר היה בנדבות לר' מאיר בעל הנס, היה משנה את משפטו. נראה שאנשי צ'אבא שינו בכוונה את העניין וכתבו 'מעות ארץ ישראל' במקום נדבות לר' מאיר בעל הנס. במכתבם לפרנסי פעסט (תומך כבוד, כג) כתבו שהיה גם זה וגם זה.

127 ראה לעיל, הערה 123. על נימוקיו של אלכסנדרזון למעשיו בעניין הקופה ראה: תומך כבוד, IX 60, 65 XXIII

128 הפנייה לחתם סופר בתומך כבוד, לב, אינה לשון המכתב אליו אלא סיכום. הסיכום בא כהקדמה לתשובה השנייה שלו אליהם, שעה שהם המציאו אותה למנהיגי פעסט. לשונות הקטרוג של אלכסנדרזון בפני השלטונות באות בדברי החתם סופר לגיסו, כמתואר בהמשך.

129 במכתבו לחתם סופר (שם, כב): 'באו בעלילה כי מסרתי את כב"הר שישלח מעות לא' ישראל... וזה לא הי' ולא עלה במחשבת'. ראה גם שם, ל 28, הערה 3; ל 37, הערה 10.

130 עוד במאמרו ב-"Allgemeine Zeitung des Judenthums", 20 בנובמבר 1839, היינו אחר מותו של החתם סופר, כינה את עניין קופות ר' מאיר בעל הנס 'abergläubisches Unwesen'. יש יסוד להשערה, שאלכסנדרזון לא הכיר את הנוהג של קופות בעל הנס. לפי עדותו של שמואל ריונבליט (תומך כבוד, 65 XXIII), חדר הנוהג לצ'אבא רק באותם ימים, בהשפעת כת החסידים, ועובדה היא, שמעות הקופה ומעות ארץ ישראל נתקיימו אלו בצד אלו. ש"ר במכתבו לח"נ דמביצר משנת תרי"ד (ישרון [בעריכת י"י קאבאק], ו [תרכ"ח], עמ' 67-68), מעיד שבעירו פראג אין בנמצא קופה בשום בית. למקור זה הפנה את תשומת לבי ד"ר שאול שטמפפר.

131 חוט המשולש (לעיל, הערה 6), עמ' קיח.

132 יוסף כהן שווארטץ (לעיל, הערה 8), עמ' 58-60, קיבץ כמה קטעים הנוגעים ל'כבוד המלך והשרים'. הנושא ראוי לעיון ולמחקר מיוחד.

לסנגר על חתנו המלשין והמוסר. התלמיד ניסה להגן על גיסו אך ללא הועיל, והוא רק עורר את רוגזו של הרב על ניסיונו לחפות על בני משפחתו.¹³³ אבל החתם סופר שלט ברוחו, שכן בתשובתו לאנשי צ'אבא התעלם מן הפן האישי וענה על שתי השאלות בקיצור ובסגנון ענייני. הכסף שנאסף לצורכי עניי ארץ ישראל זכו בהם אותם עניים ואין רשות לשום אדם לא רב ולא מורה לשנות לצדקה אחרת, אלא אם כן יתנגדו השלטונות התנגדות בלתי־מתפשרת לשיגור הכסף לייעודו.¹³⁴ הוא חזר ואישר את פסילת אלכסנדרזון לרבנות, ואף מצא סמך חדש לכך. לנגד עיניו היה עתה פסק דינו של הרב צבי הירש הלר, שבינתיים הלך לעולמו, 'והוא פא"פ [פה אל פה] דבר עמו והכיר הרב שלכם שאינו ראוי להורות, ע"כ פשוט שפסול הוא וא"צ [ואין צריך] יותר'.¹³⁵ אלכסנדרזון ידע ככל הנראה שאנשי צ'אבא עומדים לפנות לחתם סופר בשנית, וביקש להקדים אותם. הוא שלח מכתב לחתם סופר ותיאר את הנסיבות שהביאוהו להתנגש אתם,¹³⁶ וכבר ראינו שהיו אלה הכללות והפרזות בנוגע לעבירות של צאן מרעיתו. ואולם, הוא האמין שבידו להוכיח את דבריו, והציע לחתם סופר, שאם הוא בעצמו לא יכול לשמש דיין בעניינו, ישלח שלושה מתלמידיו הנאמנים עליו והוא, אלכסנדרזון, מוכן לקבל מראש את פסק דינם. מכתב זה, כמו מכתב ההגנה של התלמיד, נשאר ללא מענה, אם כי בעקיפין הכילה התשובה לאנשי צ'אבא את דחיית הבקשה. בתשובה נאמר שאין הוא ראוי לכהן ברבנות, ואין ספק שהיא נמסרה למושל הויצגשפן ועל פיה נדחה אלכסנדרזון ממישרתו.

מושל המחוז היה כלי־כול במקומו, אך הוא היה כפוף לנציבות (Statthaltere) השוכנת בעיר הבירה, בודא, והמצייגת את הקיסר היושב בווינה. הרוצה לערער על מעשיו של המושל היה לו אפוא לפנות לערכאה זו, וכך התכוון אלכסנדרזון לעשות. לשם כך חייב היה לאסוף הוכחות לצדקתו, ולסתור את העדויות שהעידו כנגדו בצ'אבא, בעזרת עדים שראו מה שנעשה שם. הקושי היה למצוא בית דין שיטה אוזן לדבריהם. הבעיה באה על פיתרונה כשהרב משה מרדכי שנפלד, מן העיר הקרובה טיסא־פורד, הסכים למלא תפקיד זה. בפניו ובפני בית דינו תיארו שלושה עדים את מהלך הדברים בצ'אבא: תחילה אמנם סירב הרב לבוא לפני בית הדין שבשליחות הרב מסנטא, אך לבסוף הסכים, ואף על פי כן המשיך בית הדין לקבל את העדויות שלא בפניו.¹³⁷ לפי דבריהם היתה קבלת העדויות שלא כדין ומשפטי הרבנים שנתבססו עליהן היו נטולי יסוד. כינוס בית דין בטיסא־פורד, שיבדוק אחרי מעשה בית דין שבצ'אבא, מלמד על תוהו ובוהו ששרר בסדרי בתי הדין במדינה (והוא גם בניגוד לכלל התלמודי 'בית דינא בתר בית דינא לא דייקי'; בבא בתרא קלח

133 תומך כבוד, 11.

134 שם, לג.

135 שם.

136 שם, טז. תאריך המכתב ר"ח כסלו תקצ"ה. תשובת החתם סופר לאנשי צ'אבא היא מערב ראש חודש טבת תקצ"ה. מכתבו של אלכסנדרזון קדם אפוא לפנייתם של אלה.

137 שם, יז, יח; חלק גרמני, 12, 13.

ע"ב). אבל בני הדור היו רגילים בכגון זה, כפי שעוד נראה בגלגולי הפרשה הנידונה כאן. על כל פנים, יכול היה אלכסנדרון לערער בעזרת המסמך האחרון שבידו על תוקפם של המסמכים הקודמים.

ז. חיפוש הצדק בבודפשט וגביית העדויות השנייה

אלכסנדרון הגיע לבודפשט כדי להביא את דינו לפני הערכאה המתאימה, אך תחילה בא במגע עם גדולי העיר היהודים ודרכם חשב להגיע לחלונות הגבוהים.¹³⁸ בראשם של אלה היה ר' שלמה רוזנטל, בעל בית עשיר ותלמיד חכם משכיל, שעמד בקשרים הדוקים עם גדולי הרבנים, אך שמר על עמדה עצמאית גם כלפיהם. רוזנטל היה מן העיר באיא, וקשרי ידידות הדוקים שררו בינו לבין רבה של העיר, הרב געץ שווערין. יחסי קרבה שררו גם בינו לבין החתם סופר.¹³⁹ דומה שרוזנטל השתכנע מיושרו ומצדקתו של אלכסנדרון, אך הניא אותו מלפנות לערכאות וחשב למצוא לו תקנה בחברה היהודית פנימה. הוא פעל בשני כיוונים. הוא שכנע את מנהיגי קהילת העיר לפנות לחתם סופר בקובלנה על העוול שנעשה לאלכסנדרון, ולצרף הצעה כיצד לתקנו, ומיד נשמע על תוכן ההצעה. בו בזמן ביקש להשפיע על החתם סופר בצינור השפעה עקיף, באמצעות תלמידו המובהק מהר"ם א"ש. הוא שלח את אלכסנדרון ליארמוט ובידו מכתב, המתאר בפרוטרוט את העוול שנעשה לו, ובקשה בצדו, שהרב מיארמוט יואיל להשתמש בקרבתו הידועה לרבו, החתם סופר, להניעו להסכים לבדיקה חוזרת בעניינו של אלכסנדרון.¹⁴⁰ רוזנטל התעלם מחלקו של הנמען בהחרמתו של השליח, אף שוודאי ידע עליו. כנראה העריך אל נכון, שמהר"ם א"ש לא פעל על דעת עצמו אלא נגרר אחרי הרבנים האחרים, ועתה, אם החתם סופר יחזור בו, ילך אף הוא בעקבותיו. אך תקוותו של רוזנטל שהרב מיארמוט יהיה בעצמו מליץ יושר לפני החתם סופר נתבדתה מהר. הוא קיבל את אלכסנדרון, הבטיח לו לכתוב לרבו כבקשתו והשיא לו עצות מה עליו לעשות. ואולם, אך יצא האיש מלפניו התחרט, ובמכתבו לרוזנטל התפתל לתרץ את הפכפכותו.¹⁴¹ למהר"ם א"ש יצא שם של איש צנוע הולך תמים,¹⁴² אך הוא נתגלה כאן כחסר עצמאות וכתלוי בדעת זולתו. על מכתבם של מנהיגי הקהילה בפעסט חתמו גבריאל אולמן וה' קדיש, אך הוא נכתב

138 במכתבו לנציבות (שם, 17) מתאר אלכסנדרון את מהלך הדברים, ואומר שהוא בא לבודפשט לבקש עזרה ממנהיגי הקהילה היהודית; אך ממכתבו של רוזנטל למהר"ם א"ש (שם, יט) נראה, שהקובלנה לפני הנציגות היתה מטרת הנסיעה, ופרנסי פעסט ביקשו להתערב ולמנוע זאת. אף כך מסתבר ממהלך הדברים.

139 כך עולה מנימת ההתכתבות ביניהם על העניין הנידון כאן. בפרוש נזכר הדבר במכתבו של מהר"ם א"ש לרוזנטל, שם, מג.

140 תומך כבוד, יט.

141 שם, כ.

142 לפי עדותו של שמואל כהן (לעיל, הערה 5), עמ' 21, ויתר מהר"ם א"ש על מישרתו כבאיא, משראה שידידו ר' געץ שווערין זקוק לה.

בהשראת רזונטל ואולי אף במו ידי. המכתב נוסח בלשון מתונה,¹⁴³ ולמעשה הכיל קריאת תיגר על משפט הרבנים לאלכסנדרזון. החותמים על המכתב שוכנעו, שאלכסנדרזון נפל קרבן לעלילת דברים, מכיוון שבית הדין בשליחות הרב מסנטא קיבל עדות מפי עדים בלתי נאמנים. יתר על כן, היה במכתב ערעור על פסק דינו של החתם סופר עצמו. החתם סופר התבסס על ההנחה, שהרב מסנטא אסר על אלכסנדרזון לסדר גט בעירו, אך מנהיגי פעסט קבעו, שבמכתבו של הרב מסנטא המונח לפנייהם אין זכר לאיסור ודבריו נאמרו רק דרך עצה. בכך נשמט היסוד לפסילת אלכסנדרזון לרבנות. מנהיגי קהילת פעסט אף רמזו לתוצאות החמורות הצפויות מצד שלטונות המדינה, אם המשפט החפזו של הרבנים יוצג בפניהם 'וח' יחולל ש"ש [שם שמיים] ברבים', והרי 'כל מחשבותינו לחזק ולהרים דגל אמונתנו ולבל יפול שער ארצה מכ' גאוני זמננו'. תיקון העוול צריך אפוא להעשות בחברה היהודית פנימה. הצעת הכותבים היא – וזו ההצעה שרזונטל פירטה במכתבו למהר"ם א"ש¹⁴⁴ – שימונה בית דין חדש של שלושה, שהחתם סופר יבחרם מבין שבעה רבנים ידועי שם. בית דין זה יחזור ויגבה עדות מפי הנוגעים בדבר, כדת וכדין וללא משוא פנים. הפקדת בחירת הדיינים בידי החתם סופר היה בה משום מחווה של כבוד לגביו, מעין פיצוי על הפגיעה ביוקרתו, שהיתה כרוכה בבקשה שיחזור בו מפסק דינו. ואולם החתם סופר לא הודה שהיתה לו סיבה לחזור בו. הטענה שדבריו של הרב מסנטא לא נאמרו אלא דרך עצה לא היה בה כדי לנקות את אלכסנדרזון. מכל מקום, טען החתם סופר, לא היה לו 'לקפוץ ולהורות מבלי שנמלך בגדולים ממנו כאשר עשו כל קדמונינו מעולם'¹⁴⁵ – ועדיין לא נודע לו שאלכסנדרזון נמלך ונמלך. הוא מזכיר למנהיגי פעסט שאף בעירם לא סודר גט לפנים, וכאשר רבם, ר' ישראל ורמן, רצה לעשות מעשה, 'נמלך באחרים'¹⁴⁶ וע"פ הסכמתם קבע שם עירו'. הוא גם הוסיף להחזיק בדעה, שבית הדין קיבל עדויות כדין. ואכן, לא זו בלבד שלא נמצאה עילה על פי ההלכה לבטל את פסק הדין של הרבנים ושל, אלא שהצעת התיקון של מנהיגי פעסט, שבית דין חדש יחזור וישמע את העדים, נוגדת את ההלכה, שכן 'ע"פ עיקר הדין לא יועיל קבלת העדות, כיון שהגידו א"ח [אינם חוזרים] ומגידים'. היינו מצפים אפוא ממי שמוחזק כמכלכל את כל מעשיו לאור ההלכה, שידחה את ההצעה בשתי ידיים. והנה החתם סופר קיבל אותה, ונשאלת השאלה למה. בפתיחת מכתבו הוא משבח את הנמענים, כי הם עומדים 'על משמר בית ה'... בל יבאו פריצי עמנו מחללי שם ה' בין שרי המדינה ח'ו'. ולאחר שמנה את כל הטעמים, מפני מה אין לקבל את ההצעה הנידונה, הוא מסיים: 'אך בכ"ז גדול השלום'¹⁴⁷ ויתן ה' ויהי פ"מ [פאר מעלתכם]

143 שם, 15. הוא נכתב בלשון המדוברת, 'ידיש־דייטש', בשילוב ביטויים וקטעים בעברית. את אלה השאיר אלכסנדרזון כלשון המקור, ואילו את גוף המכתב העתיק לגרמנית תקנית.

144 ראה לעיל, הערה 140. אין כל ספק, שרזונטל היה הרוח החיה בפעילות מנהיגי פעסט.

145 שם, כא; כל המובאות בקטע זה לקוחות משם.

146 והוא בעצמו היה אחד מהם; תשובתו לרב ורמן, תשובות חתם סופר, אבן העזר, ב, ס' קית.

147 הביטוי 'גדול השלום' הוא פתיחה להרבה מאמרי אגדה. ראה: מ' סבר, מכלול המאמרים והפתגמים, ירושלים תשכ"א, א, עמ' 466–467. כנימוק לפסק הלכה מצאתי את החתם סופר משתמש בו בחלק

שליחים לטוב בענין זה וה' עמנו'. אימת ההתערבות של השלטונות ויוקרת המציעים מפעסט הכריעו את הכף לקבל מה שנראה היה לכאורה פסול ושלל כדין. לכאורה השיג אלכסנדרזון ניצחון גדול. נתקבל ערעור על גביית העדויות ששימשו יסוד להחרמתו, ונפתח פתח לתיקון העוול שנעשה לו. אלא שדבריו של החתם סופר, שקבלת הערעור אינה אלא משום 'גדול השלום', פגעו בו. תסביך קולהאס, הרדיפה אחרי הצדק המוחלט, הניעוהו למחות בפני הרב: 'לא משום שלום ארצה לגבות עדות עוד הפעם, כ"א [כי אם] כדין [י]גבו, יקוב הדין את ההר ולא ירחמו עלי'.¹⁴⁸ כאן מצא מקום לשכנע את הרב, שאויביו המציאו את הקטרוג שהוא הלשין עליו בקשר למעות ארץ ישראל, כדי להבאיש את ריחו בפניו.¹⁴⁹ החשש מפני טכסיסי מתנגדיו בצ'אבא הניע אותו לפנות בו בזמן לנציבות בעיר הבירה. הוא סיפר על תלאותיו וביקש שתצא הוראה מלפני הנציבות שהשלטונות המקומיים במישקולץ יסייעו בידי בית הדין העומד להגיע למחוז ויעמידו לרשותו את המסמכים הנוגעים לענייניו.¹⁵⁰

בית הדין הגיע למחוז ב־20 ביוני 1835, כחודש וחצי לאחר הסכמת החתם סופר להקמתו. את ההצעה שהוא יבחר שלושה מבין שבעת הרבנים הוא דחה, שלא להיראות כמבכר את השלושה על פני הנותרים.¹⁵¹ השלושה נבחרו כהצעתו על פי הגורל, וזה נפל על הרבנים הירש הירשפלד מקהילת אסאד, גדליה לוי מסנטו ושמעון וינר מלובשברין, שלושתם יישובים מסביבתה של עיר הבירה.¹⁵² בית הדין קיים כמה ישיבות, מקצתן בצ'אבא ומקצתן במישקולץ, שכן היו עדים שביקשו להיחלץ מן הלחץ שהופעל עליהם בעירה שלהם.¹⁵³ חששותיו של אלכסנדרזון התאמתו, ולפחות בנושא אחד נתגלה שמתנגדיו השתמשו בעדי שקר ממש.

כזכור הפיצו אנשי צ'אבא, שנוסף על העדות בפני בית הדין בשליחות הרב מסנטא, יש בידם גביית עדות מתאריך מוקדם יותר, מן העיר נאנאש, שדרכה עבר אלכסנדרזון לפני בואו לצ'אבא ושם השמיע דברי כפירה דומים לאלה שהשמיע בצ'אבא עצמה. עם פנייתם של מנהיגי קהילת פעסט לחתם סופר כתבו גם לצ'אבא ושאלו על מה מבססים המתנגדים את פסילתו של רבם. בתשובה נזכרה גביית העדות מנאנאש כעובדה, אם כי המתנגדים הודו שהמסמך המבוקש אינו בידם, ואת העדרו תירצו בתרוץ בלתי סביר לחלוטין.¹⁵⁴ תחת המסמך אמרו להביא את עדי המעשה מנאנאש שעודם בחיים. הללו אכן ניצבו בפני

יורה דעה של תשובותיו, סי' קז. שם הוא משמש צד חיובי לנימוק 'משום איבה', שהוא מושג הלכתי מובהק. שימוש כן חסר תקדים, עד כמה שאני רואה. ודאי שאין הוא זהה עם הביטוי 'מפני דרכי שלום'. לולא דמסתפינא הייתי אומר, שהשימוש כאן נולד מן המבוכה שהנוקט לו נקלע לתוכה.

148 תומך כבוד, כב.

149 שם.

150 שם, 17.

151 ראה לעיל, הערה 145.

152 תהליך הבחירה מתואר בפרוטוקול של ישיבת מנהיגי קהילת פעסט; תומך כבוד, 18.

153 שם, 36.

154 שם, כג. לדבריהם המציאו את המסמך לרב הירש הלר בארבודא, אך זה הלך בינתיים לעולמו.

בית הדין במישקולץ, אך תוכן עדותם מגלה בעליל שעדי שקר היו. לפי דבריהם שמעו את אלכסנדרון אומר: 'אין שכר ועונש, אין גהינום ואין גן עדן, רק הרבנים צריכים לדרוש כך בפני המון העם'.¹⁵⁵ והנה, העדות בפני בית הדין הראשון בדבר האפיקורסות ניתן להבינה כפרי פרשנות של העדים לדברים שאמר אלכסנדרון באמת. אך קשה להאמין שהוא השמיע דברי כפירה בוטים בנוסח וולטיריאני, שעה שהיה בדרך לבקש לו מישרת רבנות בקהל יראים, כפי שקבע זאת מיכאל זקס לאחר זמן.¹⁵⁶ מהלך הדברים המשוער הוא אפוא, שמשצף הקטרוג על מינות שנורקה כביכול באלכסנדרון, ביקשו אויביו לבצר נשק יעיל זה בעדות מפורשת, עדות אשר דווקא בגלל הפלגתה מתגלית כמכחשת מתוכה.

הפקפוק בכשרות העדים מנאנאש נתעורר כבר במהלך קבלת העדות, כי היו סימנים שהם לא הכירו את מי שהעידו כנגדו.¹⁵⁷ הדבר טושטש, ובית הדין לא מצא סיבה מספקת לפסול את עדותם. גביית העדויות נמשכה ארבעה ימים ולא תמיד התנהלה על מי מנוחות. תוכן העדויות מסוכסס יפה על ידי שמואל כהן, במשפטים אלה:

רבים מן העדים שנחקרו בנוכחות שני הצדדים במישקולץ ובצ'אבא שלפנים העידו לחובת הרב חזרו בהם מעדותם או שינו אותן; אחרים שלא נחקרו אז או לא העזו להעיד העידו עתה בפה מלא על חפות הנרדף או על השחיתות הדתית והמוסרית של מתנגדיו. מעטים בלבד חזרו ואישרו את עדותם המפלילה.¹⁵⁸

ספיתי האשמה שדבקו עדיין באלכסנדרון מנעו את בית הדין מלנקותו על דרך המוחלט, ובין כך ובין כך לא נתמנו הדיונים אלא לגבות עדויות ולא לפסוק ולהכריע בין הצדדים. מכל מקום להציע פשרה ביניהם רשאים היו, ובכך ניסו את כוחם. הצעתם היתה שישולם לרב סכום של שש מאות זהובים, שיעור משכורת של שנתיים. הכוונה היתה כנראה לתת לרב שהות לבקש לו מישרה אחרת, ואולם מרבנותו בצ'אבא היה צריך להסתלק מיד.¹⁵⁹ אך הוא דחה בתוקף פשרה זו, והפעם בנימוק סביר למדי. בהעדר זיכוי מוחלט מכל אשמה והשבתו על כנו כרבה של צ'אבא לא ראה כל סיכוי לזכות במישרה אחרת במדינה. אך אנשי צ'אבא סירבו להכיר בו כרבה ונימוקם עמם, שגדולי הרבנים אסרו עליהם לקבל הוראה מפיו, ורק הודעה מפורשת מפיהם על ביטול דעתם יכולה לשנות את המצב. זה היה כמובן תנאי 'על מנת שתעלה לרקיע'. אחרי כל הטרחה נותר אפוא המצב כפי שהיה לפני גביית העדויות השנייה.

שלמה רוזנטל עשה עתה ניסיון חדש ליישב את ההדורים. הוא פנה לחתם סופר ידידו וביקשו לקבל את אלכסנדרון לשיחה כדי שיוכיח בפניו את צדקתו ויזכה בהסרת האיסור

155 שם, 40.

156 שם, נה.

157 שם, מ, II 40.

158 כהן (לעיל, הערה 5), עמ' 73.

159 תוכן הפשרה מתברר מנימוקי שני הצדדים לסרוכ; שם, 39, 41.

שיצא מפי הרב.¹⁶⁰ לחיזוק דבריו דן רזונטל בשאלת סידור הגט, שהיתה, כזכור, עיקר טעמו של החתם סופר לפסול את אלכסנדרזון לרבנות. הוא מסר ידיעה שנעלמה עד אז מן החתם סופר, שהרב של צ'אבא לא פעל על דעת עצמו, וקיבל הסכמה של שני מורי הוראה, הרב מסנטפטר והרב מטמשוואר. ואם הדבר נעשה שלא לרצון הרב מסנטא, הרי כגון זה אירע בעבר, ודווקא בעירו פעסט, שעה שהרב ישראל ורמן סידר שם גט בהסכמת החתם סופר, אך בניגוד לרצונו של רבי משה מינץ מבודא הסמוכה. דבריו של רזונטל נאמרו בנימה של כבוד וידידות, עם תוכחה מגולה על החיפזון שבו נגמר דינו של העלוב אלכסנדרזון על ידי החתם סופר. יש אפוא מקום לבקש, שאם זה יבוא בפני הרב יתן לו רשיון והרמנא לזה ולשמוע מפיו קורותיו וספור תלאותיו אשר השתרגו עליו, וינהג בו במידת 'שמאל דוחה וימין מקרבת'.

התשובה על מכתב זה לא נשתמרה, ואין אנו יודעים אם התייחס החתם סופר לידיעה, שאלכסנדרזון נועץ בשני בעלי הלכה מוסמכים בדבר כתיבת הגט. עם זאת, את עיקר תוכן התשובה אנו יכולים לשחזר על יסוד שני מקורות. ההיסטוריון ביכלר, שעזבונו של רזונטל עמד לרשותו, מצטט מן התשובה קטע בתרגום הונגרי,¹⁶¹ ואפילו בגלגול לשוני זה ניתן לזהות בה את טביעת אצבעותיו של כותבה. הוא יצא לנמק למה אין להקל בדינו של אדם כאלכסנדרזון. המהר"ם מינץ הקל בשעתו במקרה דומה, 'ומה יצא מזה העגל של אראד', היינו תעלוליו של אהרון חורין, רבה של עיר זו. כידוע חיפה המהר"ם מינץ על חורין בראשית דרכו,¹⁶² ולפי דעת הכותב היה לו לראות מראש ש'היום יאמר עשה כן ומחר יאמר עשה כן' (כעצת היצר הרע). זה עלול להיות גם מסלול דרכו של אלכסנדרזון. מתברר, שזכר הזעזוע של הופעת אהרון חורין, פורץ הגדר הראשון בהונגריה בדרך לרפורמה, שכפי שאנו יודעים היה לנגד עיניו של החתם סופר כל ימיו, מילא תפקיד מסוים גם בהתייחסותו למקרהו של אלכסנדרזון. על כל פנים, ברגע זה לא היה החתם סופר נכון לבוא לקראתו, להקשיב לטענותיו ולהתחשב במצבו, שלא נראה לו עגום כל כך. קהילתו הציעה לו פשרה הגונה, להעניק לו פיצויים בגובה שש מאות זהובים, והחתם סופר הבין שגם רזונטל תומך בפשרה זו; אם יקבלה מה טוב ואם לאו ירעה עד שיסתאב. על אנשי צ'אבא יש להתרעם, שקיבלו 'רב פרוסי או פולני' (כך!), שעה שמצויים במדינתם תלמידי חכמים יראי שמיים שלא יעוררו מריבה כמו הזרים שנקלעו לכאן מרחקים. 'מעלת כבודו יודע זאת אל נכון אלא שמרחם על אשתו וילדיו, אבל אני אומר אין מרחמים בדין'.

על סיומו של מכתב זה אנו למדים מדברי הכותב באיגרת אחרת, השלוחה לר' געץ שווערין, שמיד נשמע עליה: 'אין ספק כי היה לנגד עיניו הבדולח מכתב שכתבתי להרב הנגיד מהר"ש ר"ט [שלמה רזונטל] ושם התפללתי תפלה לאל חי שלא יבא המשפט לפני'.¹⁶³ הדברים נשמעים כמליצה, אך לאמיתו של דבר הם בעלי תוכן קונקרטי –

160 שם, מו; וכל הנאמר בקטע לקוח משם.

161 ביכלר (לעיל, הערה 28), עמ' 543, ומשם כל המובא כאן בקטע.

162 L. Löw [Dr. Weil], *Aron Chorin, eine Biographische Skizze*, Szegedin 1869, pp. 30–33

163 תומך כבוד, מח.

הצהרה, שאין הכותב מוכן לדון בכשרותו של אלכסנדרזון על יסוד גביית העדויות של בית הדין, ומשום כך אין תועלת אם יתייצב האיש לפניו. מחשבתו של רזונטל לאנתקיימה עתה, אך היא תתקיים לאחר זמן: הנרדף עתיד לעמוד פעמיים לפני מי שהוא רואה בו את רודפו הראשי, לאחר שנעשה עוד ניסיון, מוצלח לכאורה, לטיהור שלו.

ח. בית הדין בראשות הרב געץ שווערין והזיכוי

בצר לו פנה אלכסנדרזון לפטרונו הראשון בבואו להונגריה, הרב געץ שווערין מבאיא. הוא בא לשם לחפש אדם שילווה לו סכום כסף לאחר שכלתה הפרוטה מכיסו.¹⁶⁴ אך הוא מצא שם 'מציאה' גדולה יותר – שני בחורים שלמדו אצלו בצ'אבא והיו עדים לתלאות שעבר. הרב געץ הסכים לגבות עדויות מפי שני הצעירים ולהוכיח שהאשמות אנשי צ'אבא לא היו אלא עליילות דברים.¹⁶⁵ הרב געץ היה משוכנע, שהאמון שנתן באלכסנדרזון בראשונה היה מוצדק; הוא ביקר בינתיים בעיר מולדתו שווערין, ומה ששמע שם מפי קרוביו חיזק את ביטחונו.¹⁶⁶ הוא המציא את גביית העדויות למנהיגי קהילת פעסט, ומהם יצאה ההצעה, לבקש משלושת חברי בית הדין גובי העדות האחרונה לשבת בדין בפרשה זו בראשות הרב מבאיא.¹⁶⁷ הם התכנסו בבודפשט בי' באלול תקצ"ה (13.8.1835). כדי לא להיות בית דין שקול הוסיפו עוד מורה הוראה מקומי. לאחר משא ומתן הוציאו פסק דין המטהר את אלכסנדרזון מכל אשמה ומעמיד אותו על חזקתו הראשונה, כמורה הוראה, שמישרת הרבנות הולמתו. פסק הדין נשען על העדויות השונות שהושמעו לזכותו של הרב מצ'אבא ואשר סתרו את העדויות שגבה בית הדין בשליחות הרב מסנטא.¹⁶⁸ הרב מבאיא אף הוסיף חוות דעת מפורטת, והוכיח שאפילו נאמין לכל דברי העדים שנאמרו באותו מעמד, לא היה בהם כדי להצדיק את המסקנה החמורה שחברי בית הדין עצמם והרבנים הבאים אחריהם הגיעו אליה.¹⁶⁹ בית הדין המזכה מצא רק פגם אחד בהתנהגותו של אלכסנדרזון, שנוהג היה – על פי עדותו שלו – לסמוך על כל דעה מקלה בהלכה, והזהר שאל לו להקל אלא אם כן ימצא משענת רחבה להכרעתו לקולא.¹⁷⁰

הרב געץ שווערין מצא לנכון להציג בפני החתם סופר את השתלשלות הדברים ואת מסקנת בית הדין שבראשותו. שני הרבנים היו בני גיל אחד ושניהם מיוצאי גרמניה

164 מוזכר במכתבו של הרב מבאיא לחתם סופר; שם, מז.

165 שם, 49. בפני בית דין זה העיד גם הרב מפאקש על יושרו של אלכסנדרזון ועל יראתו; שם, מד (חלק גרמני, 50).

166 ראה לעיל, הערה 164, וביתר פרוט במכתבו לרזונטל, תומך כבוד, מה.

167 תומך כבוד, 53, 54.

168 ראה לעיל, הערה 164.

169 המסקנה מובאת בפסק הדין של דייני פאפא (תומך כבוד, מט) ושל דייני פראג (שם, נב, נד), שנשמע עליהם להלן.

170 ראה במכתב הנזכר לעיל, הערה 164, בסוף המכתב.

שהשתרשו בהונגריה היו. הם העריכו זה את זה,¹⁷¹ אם כי לא חסרו מקרים של חילוקי דעות ביניהם על רקע הלכי, פעם היה האחד מקל והאחר מחמיר ופעם להפך.¹⁷² אחת המחלוקות אירעה שנתיים לפני המעשה הנידון כאן וגרמה למתיחות בין שני האישים. עד כדי כך הגיעו הדברים, שכששב הרב מבאיא מעיר מולדתו ועבר בפרסבורג, היסס לבקר אצל מרא דאתרא כנהוג. החתם סופר הקל עליו באדיבות הדיפלומטית האופיינית לו – הוא שלח כמה מתלמידיו לאכסניית האורח 'לקחת תורה' מפיו.¹⁷³ הפגישה שבאה בעקבות מחווה זו הפשירה את היחסים ביניהם. אם כן, הרב מבאיא היה מעוניין ביותר שהתערבותו בפרשת אלכסנדרזון לא תחזור ותעורר את המתיחות. הוא תיאר את השתלשלות הדברים בנימה עניינית: גביית העדויות, בין השאר מפי תלמידיו של הרב מצ'אבא; הסתירה לעדויות המרשיעות; דרישתם של נגידי פעסט שישב בראש בית הדין שידון בדינו של אלכסנדרזון מחדש; ומסקנת בית הדין, לאחר עיון במסמכים הנוגעים בדבר. הוא חזר על מה שנאמר כבר במכתבו של רוזנטל, שסידור הגט על ידי הרב מצ'אבא לא נעשה על דעת עצמו, שהרב מסנטא לא אסר עליו לסדר גט ושני רבנים אחרים התירו זאת במפורש. המסקנה לנכות את אלכסנדרזון נתבקשה אפוא מאלוה.¹⁷⁴

לכאורה לא היו דבריו של הרב געץ צריכים להפתיע את החתם סופר. הוא עצמו נענה למנהיגי קהילת פעסט להושיב את בית הדין השני משום 'גדול השלום', כדי לבדוק את מעשי בית הדין הראשון. למרות זאת, שעה שהתוצאה הצפויה היתה מונחת לפניו, היא לא נתקבלה בשוויון נפש, ואותות של תרעומת מבצבצים מן האישור להודעתו של הרב מבאיא: 'תמהתי כל הטורח הזה למה? וכי אהרהר על פסק ב"ד? גם חז"ל אמרו, ב' גרדיים משער אשפתות הכריעו כל חכמי ישראל בעדותם'.¹⁷⁵ נוסח הדברים בלשון של שאלה ריטורית מגלה, לדעתי, שאין כאן קבלת הדין תוך הסכמה שבלב. ההשלמה עם פסק הדין

171 ראה בתשובות החתם סופר, חלק יורה דעה, סי' שיג, משנת תקע"ז. הרב געץ פונה לחתם סופר בתואר 'אמ"י [אדוני מורי ורבי]', והחתם סופר עונה 'לי"נ [לידיד נפשי] המאה"ג [המאור הגדול] המופלג החור"ש [החכם ושלם] כבוד מו"ה [מורנו הרב] געץ'. וראה גם בתשובה שנתפרסמה זה לא מכבר (שמואל אליעזר שטרן, שו"ת חתם סופר החדשות, ירושלים תשמ"ט, סי' נג).

172 בשנת תקע"ט שאל הרב געץ את החתם סופר על מקווה שהשואל פסל אותה, והנשאל הסכים לו. ואולם, לפי תאורו של כהן (לעיל, הערה 5, עמ' 49–51), על פי מקורות מעובדו אבי זקנו, חזר בו החתם סופר והתיר את המקווה, ואילו הרב געץ החזיק באיסורו. במקרה השני החמיר החתם סופר והרב געץ הקל; ראה: תשובות חתם סופר, חלק ו, סי' נ; כהן, שם, עמ' 51–55. מקרה זה תורם להבנת עמדתו של החתם סופר בפרשת אלכסנדרזון. מדובר כאן בפסק דין שנמצא בפנקס קהילת נייזאטק, ולפיו הורה רבה של העיר, תלמיד של החתם סופר, שהלך בינתיים לעולמו, שאשה פלונית וחתנה פסולים לשבועה משום שנחשדו בניאוף. החתם סופר הניח, כמו במקרה של צ'אבא, שפסק הדין של הרב ניתן על יסוד כרור, כדת וכדין, היינו לאחר גביית עדות בפני שלושה דיינים ובנוכחות החשודים. ואילו הרב מבאיא לא מצא לכך זכר בפנקס הקהל וסירב לתת תוקף לפסילת החשודים ותלה אותה בקנאות הרב המנוח לייסר את פורצי הגדר ללא הקפדה על כללי ההלכה.

173 כהן, שם, עמ' 58–59.

174 תומך כבוד, מז.

175 שם, מת, ואף כל המובא בפיסקה זו.

פורמלית גרידא, כלומר משניתנה רשות לבית דין לשפוט אין אני רשאי להרהר אחרי משפטו, אף אם אין אני מסוגל להכיר בצדקתו. האסמכתא מן המקור התלמודי (שבת טו ע"א), על שני הגרדיים בעלי המלאכה הגרועה היושבים במקום בזוי (דברי רש"י שהחתם סופר נסמך עליהם), שהם משל לשני הבחורים שהעידו לטובת הנידון, מצביעה על אותו כיוון, ויש בה יותר משמץ של אירוניה. החתם סופר הוסיף להחזיק אפוא בהסתייגותו מאלכסנדרזון, כפי שנאמר בהמשך במפורש: 'אם ב' הבחו' הכריעו כל חכמי ישראל אני נאמן לעצמי יותר ממאה איש'. הוא העלה כאן את עניין מעות ארץ ישראל, שלפי עדי ההרשעה של אלכסנדרזון הוא אמר שהן מגיעות באמצעות החתם סופר לזוללים וסובאים'. נמצאנו למדים, שדברי ההצטדקות של הנידון, שלא אמר דברים אלה מעולם, לא נכנסו לאוזני הרב. מכל מקום, תרעומת אישית זו לא באה לפגום בהכרעת בית הדין לטובת אלכסנדרזון. 'ומה אאריך אשריו שזכה בדינו ונתגלגל זכותו ע"י פר"מ [פאר רום מעלתו] עם ב"ד [בית דין] בצירוף נגידי פעסט'. מן הבחינה הפורמלית הסתלק החתם סופר מפסק הדין המרשיע, שיצא מלפניו בשנה שלפני כן.

ט. הפגישות עם החתם סופר ורקען

מסתבר שהחתם סופר היה רוצה שהפרשה תסתיים בכך, ועל כל פנים שלא יוטרד עוד בעניין הזה. תקוותו נכזבה בגלל חתירתו המתמדת של אלכסנדרזון להשיג ממנו יותר ממה שהיה מוכן לתת, היינו חזרה מפורשת מפסק דינו המרשיע. על שום מה היה לו לחזור אחרי רבה של פרסבורג, לאחר שזוכה כבר בפעסט בפני בית הדין של הרב מבאיא? שתי תשובות לשאלה זו. גדולה ככל שהיתה יוקרתו של ר' אליקים געץ מבאיא, היא לא דמתה לזו של ר' משה סופר מפרסבורג.¹⁷⁶ בעיני הציבור הרחב, זיכויו מפי הרב מבאיא לא יכול לטשטש את עקבות פסילתו על ידי הרב מפרסבורג, ובייחוד כשפסילה זו באה בעקבות חוות דעת לא פחות חמורה מפי ארבעה רבנים אחרים. הסיכויים לזכות ברבנות במדינה נשארו קלושים כמו שהיו. הכול היה משתנה כמובן אם היה החתם סופר לא רק מקבל את פסק הדין של פעסט אלא חוזר בו מטיעונו בפסק הדין שלו עצמו.

מלבד שיקול תועלת זה פעל אצל אלכסנדרזון כנראה הדחף האירציונאלי הנגזר מאופיו, להוכיח את צדקתו לעיני כול, ובראש וראשונה לעיני מי שהטילו בו דופי מעיקרו. שמץ מדופי זה דבק בו גם לאחר שבית הדין שבראשות הרב געץ שווערין ניקה אותו מכל אשמה, והוא עשוי היה להימחק רק בהכרזה מפורשת מפי מי שמוסמך היה להגיד, שהטלת הדופי היתה חסרת יסוד מתחילתה. בצדק הבין אלכסנדרזון שהחתם סופר הוא הסמכות לכך, וניסה פעם אחר פעם לשכנעו בצדקתו, בהרצאת טענותיו לפניו בכתב ובעל פה. ואמנם הוא הצליח להתייבב לפניו לא פעם אלא פעמיים. שומעים אנו על כך מפי

176 כהן (לעיל, הערה 5, עמ' 74) לוקה בהערצת גיבור ספרו, אבי זקנו הרב געץ שווערין, ולכן הפריז על הערכתו כאילו היה בשעתו בעל מעמד שווה לחתם סופר.

אלכסנדריון בעצמו,¹⁷⁷ וגם מתיאור תוכן הפגישות בכתבי החתם סופר.¹⁷⁸ שני התאורים שבכתביו שונים זה מזה, ואין ספק שמדובר בשני ארועים; התאור האחרון, המצוי בתשובה לרבני ברלין, שנשמע עליו להלן, קדם בזמן לתאור הראשון. יש מקום לשאול, מי או מה ריכך את לבו של החתם סופר לקבל את אלכסנדריון לפגישה, לאחר שדחה אותו בשתי ידיים לפני כן. ידיעה על כך ממקור כלשהו אין בידינו, אך השערה סבירה יש ויש. מאז סירב החתם סופר לראות את אלכסנדריון יצא פסק דינו המטהר של הרב געץ שווערין ובית דינו, והחתם סופר לא יכול היה להתכחש לו. אמנם, תגובתו עליו היתה מהולה בתסכול ובתרעומת, ובינו לבין עצמו שמר על הסתייגות-מה מצדקת הטיהור. ואולם, מעמדו של אלכסנדריון נשתנה משל איש שנדחה ונפסל לשל מי שחזר והועמד על חזקת כשרותו. היה מקום אפוא לפתוח לו פתח להסיר את שרידי הכתם שדבקו בו, וזה, לפי כל הנראה, מה שהתכוון החתם סופר להשיג בפגישה הראשונה, כמתואר על ידו במכתב לברלין. הוא מקדים ומתאר במכתבו את השתלשלות הדברים, עד שפסק הדין המטהר של הרב מבאיא הגיע אליו, והוא ממשיך:

ואח"ז [אחר זה] בא הוא בעצמו למחיצתי ויעצתי שישב השקט שנה או שנתים ויעסוק בתורה עד ישקוט הריב ואזי אני בעצמי אראה שלכה"פ [שלכל הפחות] שב או לא ה' בו עוצב מעיקרא ואראה להושיעו למקום מן המקומות.¹⁷⁹

אין החתם סופר חשוד לא על ייפוי מעשיו למפרע ולא על ליקוי בזיכרונו, ואין ספק אפוא, שבהזדמנות זו בא לקראת אלכסנדריון וניסה לסייע לו. האם חזר בו מהסתייגותו שהביע עדיין בתשובתו לרב מבאיא – לאו דווקא. יש לשים לב למילים: 'שלכ"פ שב או לא ה' בו עוצב מעיקרא',¹⁸⁰ שפרושו הוא, שבקבלת עצתו של הרב תינתן לו שעת כושר לשקם את עצמו. ממה נפשך: אם היה חף מפשע, כדבריו, מה טוב; אם חטא, כדברי מקטרגיו, הרי פרישתו מן המחלוקת והקדשת עתותיו לתורה ולעבודה, לזמן מסוים, תיחשב לו חזרה בתשובה. אם השמיע החתם סופר שיקול זה באוזני איש שיחו, או צפן אותו בלבו כנימוק להסברת פנים למי שנחשב בעיניו לפנים לחוטא ולמחטיא את הרבים, לא נדע. ספק-מה בכשרותו של האיש נשאר על כל פנים בעינו, ולבקשתו להודיע כבר עתה ברבים שהוא

177 במכתבו לחתם סופר מברלין, מיום 'א' א"ח [אסרו חג] ש"פ [של פסח] תקצ"ט; שם, נו': גם אני הייתי אצל כ' פ'עמ"ס; והדגשה במקור.

178 אחד בתשובה לרבי אלעזר הורוביץ, רבה של וינה, מיום ז' באדר שני תקצ"ז (2.4.1837); שו"ת חתם סופר, חושן משפט, סי' רז. האחר בא במענה למכתבם של רבני ברלין מיום ו' באייר תקצ"ט (21.4.1839); תומך כבוד, נח, שאת עניינו נתאר להלן.

179 תומך כבוד, נט.

180 המלה המקראית 'עוצב' אינה מצויה בלשון חכמים ואינה רגילה על לשונם של הראשונים והאחרונים. בחירתה כאן אימרת, לדעתי, שאין מדובר עוד בעבירות חמורות שיוחסו לנידון בראשונה.

רואה אותו מנוקה מכל אשמה, לא נענה. אבל רודף צידוק עצמו זה לא היה מוכן להסתפק בפחות מכך.

מאוכזב מן הפגישה עם מי שיכול היה להושיעו במוצא פיו, ניסה אלכסנדרזון להשיג את מבוקשו בעקיפין, בהבאת עניינו לפני דעת הקהל של הרבנים ובעלי הבתים כאחד. כבר בחשוון תקצ"ו (22.10.1835) אנו מוצאים אותו בעיר פאפא, ובית הדין בראשות הרב זאב רפאפורט (שכזכור סמך אותו בעת ביקורו הראשון אצלו) מעיין בדינו על יסוד המסמכים שנצטברו בידו.¹⁸¹ בית דין זה נקט עמדה חד־משמעית נגד מחרימי הרב מצ'אבא – הרב מסנטא בראשם והחתם סופר בעקבותיו. לדברי בית דין זה בטלו כל ההאשמות נגדו והיו כלא היו. כעבור שנה הצטרף לדעה זו בית הדין של קהילת פראג (פרשת וישלח תקצ"ו [22.11.1836]). אמנם חבריו התקשו 'להרהר אחר ה' רבנים וגאונים מפורסמים', אך גם להתעלם מצדקת הנרדף הגלויה לעין, 'ולזאת מצאנו עצמנו מחויבים בדבר שלא לעמוד על דם רענו'. ובכן פונים חברי בית הדין לציבור היהודי 'להושיע להרב הנ"ל משופטי נפשו ולעמוד על ימינו לתמכו בכל מה שאפשר הן בגופו והן בממונו'.¹⁸²

בשלב זה נזקק אלכסנדרזון מכבר לעזרת הבריות. משלא ראה סיכוי קרוב לתיקון בפועל של העוול שנעשה לו, החליט לפרסם את המסמכים הנוגעים לעניינו. הוא החל לאסוף חותמים לרכישת ספרו (פרינומרנטים), ומקצתם שילמו מן הסתם את דמי הספר המיועד מראש. בפראג קיבל המלצה חמה מראש הקהל, מ"י לנדאו, נכדו של 'הנודע ביהודה',¹⁸³ ובעקבותיה חתמו על הספר לא פחות ממאתיים איש, ביניהם כל גדולי העיר וחשוביה.¹⁸⁴

באביב 1837 בא לווינה. מטיף הקהילה, יצחק נוח מנהיימר, המליץ על הספר,¹⁸⁵ נמצאו לו כאן כחמישים מנויים.¹⁸⁶ אבל שמו של הרב אלעזר הורוביץ, רבה של העיר, נעדר מן הרשימה, אף שאין ספק שאלכסנדרזון התייצב גם בפניו. הורוביץ היה מן התלמידים המובהקים של החתם סופר ומכיון ששמו של הרב השתרבב אל סיפור הדברים שבפיו של אלכסנדרזון, ולא לשבח, פנה התלמיד לרב לדעת מה בפיו.¹⁸⁷ ייתכן שהורוביץ ידע שאלכסנדרזון מתכוון לנסוע לפרסבורג, ולא מן הנמנע שידו היתה בדבר – הוא לא יכול היה להישאר אדיש לנוכח הקטרוג הפומבי נגד מורו ורבו; ואולי האמין, שפגישה פנים אל

181 תומך כבוד, מט.

182 שם, נב.

183 שם, חלק גרמני, עמ' 148.

184 שם, עמ' XXIX.

185 שם, עמ' 149: התאריך הוא: 14.3.1837.

186 שם, עמ' XXXI–XII.

187 התאור מתבסס על תשובת החתם סופר, חושן משפט, סי' רז. התשובה פותחת במשפט 'מכתב עוזו הי' נגד עיני ויאור חילו – ואספר למו הי' פה בצל קורת ר' יהונתן משווארין הידוע'. המקף מלמד, שעורכי התשובה השמיטו כאן קטע שהכיל כנראה את סיכום תוכן השאלה של השואל. על כל פנים, הכותב לא התעורר לספר את הדברים מבלי שנשאל. מקור חשוב זה נעלם משמואל כהן. גרינוואלד (תולדות משפחת רוזנטל [לעיל, הערה 4], עמ' 55) נזקק לו, אך לא ירד כלל למשמעותו.

פנים בין השניים תשים קץ לשערוריה. היה צורך לשדל את החתם סופר לחזור ולהיפגש עם אלכסנדרזון, ופלא שנענה לכך, שכן אין ספק שהגיעו לאוזניו הדי מסע הקטרוג של אלכסנדרזון, שבו הצליח להציל מפי שני בתי דין חשובים דברי גינוי נגד מחרימיו. מכל מקום הפגישה נתקיימה, אך לא היה סיכוי שתניב את הפירות המקווים.

החתם סופר קיבל את האורח בקרירות מופגנת, ואלכסנדרזון – נאמן לאופיו – לא בא להתפייס אלא להתווכח. הוא הקשה שלוש קושיות, שנגעו לקבלת העדויות על ידי שליחי הרב מסנטא, שהחתם סופר סמך עליה את משפטו. לפי דברי החתם סופר הוא נמנע מלהשיב לו: 'ואהי' כמחריש כי גדרתי שלא להשיב עוד לשום אדם בענין הנ"ל לא להימין ולא להשמאילי' (ומכאן שהרבו להטרידו בפרשה זו, משני המתנות). אבל באוזני הרב הורוביץ הסביר, שהוא רואה בקושיותיו של הטרדן 'דברי בורות' – ואנו כבר מכירים את עמדות שני הצדדים על נאמנות העדים בלי שבועה ועל קבלת העדויות שלא בפני בעל הדין.

אם שלוש הקושיות של האורח היו בבחינת קמח טחון בעיני מארחו, הטענה הרביעית שבפיו היתה חדשה ומרגיזה. אלכסנדרזון דיבר בשם 'סייעת מרחמוהי', היינו חבורת אוהדיו התומכים בו, האומרים ש'אינני נחשד בעיניהם שנעלם ממני כל זאת אלא שעשיתי למיגדר מילתא'. אותם ידידים טוענים אפוא, כי משפטו של החתם סופר בפרשת אלכסנדרזון נשען על נימוקים הלכיים, אבל נבע לאמיתו של דבר מנטייתו לסתום כל פרצה בחומת הדת. ואנו נזכרים, שהוא בעצמו כתב לשלמה רזונטל, שראוי היה להחמיר עם אלכסנדרזון כדי שלא תבוא תקלה על ידו, כפי שאירע בתעלוליו של אהרון חורין. אין ספק שהחתם סופר זיהה את האיש ששבשם השמיע אלכסנדרזון טענה זו – היינו שלמה רזונטל וחוגו שהיו אוהדיו של אלכסנדרזון התומכים בו – ואפשר שזה נקב במפורש בשם. הטענה האמורה לא היתה אפוא אלא מעין הד לדברים שהוא בעצמו השמיע, ולא היה לכאורה מקום שהחתם סופר יקפיד על כך. ואמנם, ההקפדה לא היתה על כך שתולים את פסקו בשיקול של מיגדר מילתא, אלא שבעלי הטענה מזלזלים במשקלה של טענה זו. האם לא ייפו חכמים את כוחו של בית דין אפילו להוציא אדם להורג, כשנראה שהשעה צריכה לכך? או שמא סוברים בעלי הטענה, שאין מצב הדברים בדור הזה בגדר שעה שמצריכה מיגדר מילתא? ואולי 'שיאמרו מי שמך לאיש לגדור פרצה, הנח לנו, כי אנחנו גדולי ארץ', היינו שהם שוללים מרבה של פרסבורג את הסמכות לדאוג לסתימת הפרצות ותובעים לעצמם סמכות זו. הערעור על פסקו מן הטעם האמור נראה לחתם סופר אבסורדי, והוא בא לידי מסקנה, שהטעם הזה לא יצא מפי מי שאלכסנדרזון מייחסו להם, היינו עוזריו ותומכיו החשובים, והוא הוא שבדה אותו מלבו. 'לפי עניות דעתי שקר ענה במענה זה... לא אאמין לו זה כלל'.

קשה לעמוד כאן על הלך-מחשבתו של החתם סופר. לכאורה אין תשובתו מעין הטענה. טענת אוהדיו של אלכסנדרזון, כפי שהוא מסרה בשם, לא היתה שאין מקום ואין צורך במיגדר מילתא, או שהוא וחבריו הרבנים הגדולים אינם הנקראים לגדור את פרצות הדור. מה שאמרו היה, שבעניינו של אלכסנדרזון ביסס החתם סופר את פסקו על נימוקי הלכה שיש להשיב עליהם, ולאמיתו של דבר התכוון למיגדר מילתא. זה, לדעתי, מקור

אִי־ההבנה בין שני הצדדים. בעלי הטענה הבחינו כמקובל בין עיקר הדין לבין מיגדר מילתא. אבל החתם סופר פיתח שיטה חדשה, שיש לטשטש את הגבול בין עיקר הדין לבין מיגדר מילתא, וזו מתגלית בהתייחסותו לבעיות ציבור מרובות.¹⁸⁸ את הנעשה לשם גידור הפרצות יש לעגן בגופי ההלכה בדרך של פרשנות, כדי להעניק לו סמכות מוחלטת ושוות ערך להלכה, ולהבטיח על ידי כך שהציבור הנאמן להלכה יקבלו. לשיטתו היתה השאלה שבפי השואלים: 'רבי, זו הלכה או מיגדר מילתא?' חסרת משמעות, ועצם השמעתה היה בה כדי להביך ולהרגיז. אין בפי הרב תשובה ישירה על השאלה הזאת, ובהתעלמות ממנה יש משום הודאה בעקיפין, שפסק הדין נגד אלכסנדרזון לא היה נקי מן הנטייה להחמיר, מחשש של פרצה בגדרי הדת.

י. נדודים ופגישה עם זכריה פרנקל

הפגישה השנייה עם אלכסנדרזון נתקיימה באווירה עכורה, 'וביום עש"ק [ערב שבת קודש; היינו יומים לפני תאריך המכתב לר' אלעזר הורוביץ, ביום ראשון, כ"ו באדר שני תקצ"ז] נסע לא ידעתי אנה פנה, כי לא הרביתי דברים עמו'.¹⁸⁹ לפי המסמכים שבידינו נראה, שאלכסנדרזון המשיך מפרסבורג לפנים הונגריה. ביולי אותה שנה אנו מוצאים אותו במישקולץ, ושם כבועים אחרות במדינה הצליח לרכוש חותמים רבים, ביניהם גם לא־יהודים רמי מעלה.¹⁹⁰ אך למישקולץ הובילה דרכו לא רק למטרה זו. בסביבה זו נשארו אשתו ושני ילדיו, והעיקר, כאן חשב לחזור ולהזיק את השלטונות לעשות למען השבתו על כנו – משימה שהוסיף לדבוק בה. בדבבד עם פנייתו לדעת הקהל היהודית הוא לא חדל ממאמציו אצל השלטונות. בווינה הגיש תלונה ללשכת הקיסר נגד השלטונות בהונגריה על הזנחת הטיפול בעניינו, ובעקבותיה יצאה הוראה לבדוא ומשם למישקולץ לחזור ולהיזקק לפרשה. השלטונות לא היו אדישים לקובלנה. אך ניכר, שהתקשו להתמצא בפרטי המחלוקת, שבה הסתמכו שני הצדדים על חוות דעת של רבנים חשובים. באין הכרעה ניסה השופט־העוזר במישקולץ להביא לידי פשרה; זו נכשלה, לפי דיווחו לממונים עליו, בעיקר עקב עזותו והתעקשותו הבלתי מתפשרת של המתלונן.¹⁹¹ נוסף כאן,

188 העמדותי על כך במאמרי על החתם סופר (לעיל, הערה 6), עמ' 376–378, בנוגע לאיסור קטניות בפסח; ובמאמרי: 'ההגנה האורתודוקסית על יום טוב שני של גלויות', תרביץ, נו (תשמ"ח), עמ' 390–394. ראה גם: גוי של שבת (לעיל, הערה 48), עמ' 148, בעניין מקח וממכר בשבת.

189 ראה לעיל, הערה 187.

190 עורך הדין פליישר ממישקולץ חתם על הספר המיועד ב־1837.7.27; תומך כבוד, עמ' 147. יחד אתו עוד חתמו ארבעים וחמישה אנשים אחרים, ביניהם המושל והשופט־העוזר; שם, עמ' XXVI. ערים אחרות בהונגריה שנמצאו בהן חותמים הן אפריש (XXI), קומרום (XXIV), פאפא (XXVII), פפסט (XXVII–XXVIII) ופרסבורג (XXX).

191 עובדות אלה עולות מתעודות וממסמכים מן הארכיון הממשלתי ההונגרי שבידי (ראה לעיל, הערה 11). אלכסנדרזון בעצמו הדפיס את עדותו של שמואל רוזנבליט לטובתו, שניתנה בפני ה־Ober-Eskot במישקולץ ב־15 באפריל 1837; תומך כבוד, 65.

שאלכסנדרזון לא הצליח להביא את השלטונות לנקוט עמדה חד-משמעית לצדו, למרות מאמציו, שהמשיך בהם גם בשנים הבאות.¹⁹² לא נותרה לו לבעל תסביך קולהאס זה אלא החזית הפנים-יהודית. ואמנם, מוצאים אנו אותו בשנת 1838 סובב בערי גליציה, ובגדולות שבהן – לבוב, קראקא, ברוד וטרנופול – אוסף חתימות ואף זוכה בכתיב המלצה מידי ראשי המשכילים, שי"ר ונחמן קרוכמל.¹⁹³ משם הוא חוזר לווינה ודרכה מגיע בשנת 1889 לערי גרמניה, לברלין, לדרסדן ולהמבורג, וכל אותה שעה הוא חוזר ומערב את החתם סופר בעניינו.

בברלין ביקש אלכסנדרזון להדפיס את אסופת מסמכיו ואולי אף את ספרו על תולדות תלאתיו. לשם כך זקוק היה לתמיכתם של בעלי בתים נדבנים. כמה מאלה תלו את עזרתם בהסכמת בית הדין של הקהילה,¹⁹⁴ ושנים מחברי בית הדין, רבי יעקב יוסף אטינגר והרב אלחנן, פנו לחתם סופר ושאלוהו על כך. הם הכירו את אלכסנדרזון מימי לימודיו בברלין, ותמחו על פסק הדין החמור של הרב מפרסבורג. במכתבם (מאיסרו-חג פסח תקצ"ט; 7.4.1839) ביקשו לדעת, אם יש אתו טעמים נוספים לחובת אלכסנדרזון, יתר על אלה שנתפרשו בחוות דעתו.¹⁹⁵ בו בזמן הטילו על אלכסנדרזון לחזור ולפנות לפרסבורג ולמלא אחרי בקשתם.¹⁹⁶ זה היה שנתיים מאז כתב החתם סופר לר' אלעזר הורוביץ שגדר בעד עצמו מלהשיב לאיש בפרשה זו. אך עתה יצא מגדרו וענה לרבני ברלין, ובנימה פייסנית דווקא. במכתב זה תיאר את השתלשלות הדברים עד הפגישה הראשונה שלו עם אלכסנדרזון, שבה הבטיח לו לסייע בידו בתנאי שיסתלק מן המחלוקת עד שישקוט הריב סביבו. גם עתה סיים את מכתבו בנימה דומה: 'ולדעת' אם עדיין ישקוט וינות מנצחונו או טוב לו ולו הבחירה'. ואילו 'אם יכתוב מה שירצה או ידפוס מה שירצה לא ישיבהו אדם'. תשובה זו הניחה את דעתם של דייני ברלין. מסתבר, שהם נמנעו מעתה מלתמוך באלכסנדרזון,¹⁹⁷ ותקוותו להדפיס את ספרו בברלין נכזבה.

תוצאה חיובית מבחינתו היתה לביקורו של אלכסנדרזון בדרסדן. רבה של העיר, זכריה פרנקל, התרשם מאישיותו והשתכנע מצדקת עניינו. צעיר לימים – בן שלושים ושמונה – ונלהב החליט לפנות לחתם סופר במכתב גלוי ולתבוע את עלבוננו של הנעלב, שנרדף – לפי הבנת הכותב – ללא סיבה ניכרת.¹⁹⁸ פרנקל מתאר את מהלך הדברים כפי שנצטייר על

192 כ-25 בספטמבר הודיע עורך הדין פון סימון מווינה לאלכסנדרזון, שהשלטונות השיבו על כתב קובלנה שלו, וקבעו שבעניין העברתו ממשרתו עליו לפנות לרבנות גבוהה יותר. את תביעותיו הכספיות יביא בפני בית המשפט; שם, 67.

193 מעד שהותו בגליציה ידוע לנו מתאריך המלצתו של מרדכי מאטיל בראהן מלכוב בר"ח אב תקצ"ח (23.8.1838); שם, חלק עברי, עמ' 58. המלצת שי"ר וקרוכמל: שם, עמ' 60. רשימת החותמים בשאר הערים מופיעה בעמ' XXXII-XVII, לפי סדר אלפביתי.

194 כך יוצא מתאור הדברים במכתב הרבנים לחתם סופר. ראה ההערה הבאה.

195 תומך כבוד, נז.

196 מכתבו שם, נז.

197 ברשימת הקהילות שנמצאו בהן חותמים נפקד מקומה של ברלין.

198 המכתב נתפרסם ב-"Allgemeine Zeitung des Judenthums (AZJ) (להלן בפנים). אלכסנדרזון כלל אותו בספרו ועל פיו יצוטט.

פי המסמכים שהוצגו לפניו וההסברים שניתוספו להם מפי בעל הדבר. את מקור הרע ראה פרנקל בהתנשאות הרב מסנטא, שלא היה מוסמך לדון את הרב מצ'אבא; אך הדחתו מכסאו ופסילתו לרבנות באו בעטיו של פסק הדין של הרב מפרסבורג. לפיכך גם תיקון המעוות יכול לבוא רק מידו, בהודעה פומבית, שההאשמות נתגלו כנטולות יסוד. פרנקל הצביע על נקודות תורפה שונות בפסק הדין הפוסל, שכבר צוינו על ידי קודמיו, והסתמך על חוות הדעת של הרב מבאיא ושל בתי הדין בפאפא ובפראג. עם זאת, הנימה הכללית של דבריו שונה משל קודמיו, וצלילי המחשבה הביקורתית הרווחת במערב מעורבים בהם. פרנקל מדבר באירוניה ובזלזול-מה על ההאשמות שהוטחו באלכסנדרזון, בגלל פגיעה במנהגים קלי ערך ככיסוי ראש, נטילת ידיים, וכדומה. הוא מבקר את החתם סופר על שהוא מעניק משקל גדול יותר לדקדוק מדקדוקי האחרונים בעניין סידור הגט – שלא לסדר במקום חסר מסורת אלא בהסכמת גדולי הפוסקים – מאשר לעיקר האמונה בשכר ועונש בעולם הבא, שהוא מיסודות כל דת ותנאי כל יעבור לכל שיטת מוסר. פרנקל נאחז בהזדמנות זו לבוא חשבון עם מקפאי המסורת על אחרייתם לירידת קרנה:

אין לתלות את ירידת הדת ברוח הזמן או בהתקדמות הנאורות; רוח התעוועים ההופך מעשה אנוש הבל למעשה האל והבונה במות לאיליל יציר כפיו הוא הגורם לעזיבת הדת, הוא הממית קלון על נציגי האמונה שומרי משמרת הרוחניות של הדת. העם פונה להם עורף. חדל לתת בהם אמן ובגלל זיהוי אומלל של התורה עם מוריה משליך אותה אחרי גוו.¹⁹⁹

מכתבו הגלוי של פרנקל נועד לעיתון *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, אך בטרם יבוא שם לפרסום הצליח אלכסנדרזון להניע את מ' הארבלייכר, סופר ידוע ומוכיר קהילת המבורג, להדפיסו כעלון בפני עצמו.²⁰⁰ היה זה ביולי 1839, ועיקר תוכנו נתפרסם גם על ידי יום טוב מ' יוסט ב-*Israelitische Annalen* שלו ב-20 בספטמבר. טפסים מן העלון נשלחו מהמבורג לפרסבורג.²⁰¹ אם הגיע אחד מאלה לידי של החתם סופר, איננו יודעים; אם הגיע, ודאי שלא נמצא ראוי לתשובה. פרסום המכתב בעיתון הנזכר נדחה מסיבה מן הסיבות עד 2 בנובמבר, שעה שהאיש שהמכתב היה מכוון אליו כבר לא היה בחיים. החתם סופר נפטר ב-2 באוקטובר אותה שנה, כ"ה בתשרי, יומיים אחרי חג הסוכות.

אפילו היה מכתבו של פרנקל מתפרסם בחייו של החתם סופר, היה בו כדי לקומם את תלמידיו ומעריציו המרובים. על אחת כמה וכמה עכשיו, שכותב המכתב היה בבחינת מספר אחר מיטתו של תלמיד חכם, ולא תלמיד חכם סתם, אלא מי שדמותו נצטיירה מכבר בעיני הרבים כאחד בדורו ממש. עורך העיתון קיבל מאמרי מחאה, אך נמנע מלפרסמם, בטענה שגם מכתבו של פרנקל לא הובא בגוף העיתון, ונדפס כנספח על חשבון הנוגע בדבר, היינו אלכסנדרזון.²⁰² אבל גם בין חסידי החתם סופר נמצא מי שמוכן היה לשלם

199 תומך כבוד, עמ' 128.

200 על חלקו של הארבלייכר בהדפסה מספר אלכסנדרזון בספרו, עמ' V, בהערה.

201 שם.

202 *AZJ*, 14.1.1840, p. 45

את דמי הפרסום, אהרון הירש מהלברשטט, מייסד הפירמה הידועה לעיבוד מתכת, חותנו של ר' עזריאל הילדסהיימר, מעמודי התווך של האורתודוקסיה. הירש פנה לפרנקל בשני מכתבים כתובים עברית, ולא לה הוא נתן עתה פרסום.²⁰³ במכתבים הוא מוחה מחאה נמרצת נגד פרנקל, על שהעז למתוח ביקורת על פסק דינו של 'איש אשר שבעים שנה רק באוהל התורה לך', והוא, פרנקל, אין תורתו אומנותו הבלעדית, ועיקר עיסוקו בחכמות חיצוניות.²⁰⁴ הירש מעיר את תשומת לבו של פרנקל, שמכתבו הוא נושא לשיחה בפי הבריות מהמבורג ועד פראג. מוטב לו לחזור בו מקטרוגיו נגד גדול הדור, ובין השיטין נרמז, כי סרובו עלול להסב לו הטרדה ונזק בל-ישוער.²⁰⁵ פרנקל ענה להירש בקצרה: גדול בעיניו כבודו של גדול הדור עתה כפי שהיה לפני מותו, בעת כתיבת מכתבו, אך במקום שיש עיוות דין נדחה כל שיקול של כבוד.²⁰⁶ התשובה לא היתה לשביעות רצונו של הנפגע מעיוות הדין. אלכסנדרזון היה רוצה לראות את פרנקל מתפלמס עם הירש ובעקיפין נלחם את מלחמתו בתקיפות.²⁰⁷ הוא עצמו לא היסס לפרסם מאמר באותו עיתון סמוך למותו של החתם סופר, והדגיש בו שהסתלקות יריבו אין בה כדי לבטל את השגותיו על פסק דינו ולא כדי להמתיק את המרירות שבנימת פולמוסו.²⁰⁸ היה בכך רמז להמשך דרכו, שנעקוב אחריה, כדי להשלים את תאור פרשת חייו העגומה עד תומה. מבחינת מעורבותו של החתם סופר הגיעה העלילה לקצה, וכאן המקום לסכמה ולהסבירה עד היכן שידנו מגעת.

יא. דמות החתם סופר לאור הפרשה

מסורת משפחתית מפי נכדו, בעל הביוגרפיה שלו, שמרה על אמירה מסוף חייו של החתם סופר בקשר לפרשת אלכסנדרזון בהאי לישנא: 'איך קאנן שאן ניכט פארטקאממין מיט דער וועלט', היינו אין אני מסוגל עוד להסתדר עם העולם.²⁰⁹ אמירה זו מאשרת את הרושם המתקבל מהתבטאויותיו בהמשך העלילה, שמעורבותו בפרשה גרמה לו צער

203 *Beilage zur Allgemeinen Zeitung des Judenthums*, No. 9 [1840]

204 שם, עמ' 2.

205 שם, עמ' 3-4. עזריאל הילדסהיימר נזכר בשנת 1861 במעשה פרנקל: '...Ich habe Frankel von: frühester Jugend misstrauen gelernt. Er hat durch einen unverzeihlichen Schritt, indem er vor 20 Jahren gegen 'משה סופר זצקו'ל' Wicht namens Alexandersohn, und zwar nach dem Tode des סופר חתם auftrat, schwer vergangen'; M. Eliav, *Rabbiner Esriel Hildesheimer Briefe*, Jerusalem 1965, p. 26

206 *AZJ*, 7.3.1840, p. 152

207 הדבר מתבקש מתשובתו של פרנקל למכתבים של אלכסנדרזון אליו, שלא נשתמרו; תומך כבוד, נט. על תוכנו של מכתב זה ראה להלן.

208 *AZJ*, 30.11.1839, pp. 625-626

209 אגרות סופרים (לעיל, הערה 7), עמ' יד.

ועגמת נפש. הוא נתקל כאן בתופעה שחרגה בעליל ממסלול חייו הרגיל. נזכור, שהמאורע אירע בשיא גדולתו של האיש, בעשור האחרון של חייו, משזכה בהכרה בלתי מסויגת כמעט כסמכות הלכית עליונה במדינה ובארצות הסמוכות לה. גם השלטונות הכירו בו, והרבו לפנות אליו לחוות דעת בענייני הדת היהודית, מנהגיה וחוקיה. פניות אלה נתבקשו מפני שענייני היהודים התנהלו עדיין על פי השגרה המקובלת של עדה דתית-אתנית אוטונומית, אך לא בלי שימת עין של השלטונות על הנעשה בה. שימת עין זו יש שהנהגת הקהילה נזקקה לה לאכיפת חוקי הדת על היחידים ויש שהיא נוצלה על ידי יחידים לבקשת הגנה מפני שרירות לבם של מנהיגי הקהילות התקיפים. במערב אירופה הולכים ומתרבים בתקופה זו אישים, ביניהם גם אורתודוקסים כמו הרב שמשון רפאל הירש, המבקשים להפקיע את חי העדה היהודית מזיקה של כפייה כלשהי מצד השלטונות, בבחינת 'לא מדובשך ולא מעוקצך'.²¹⁰ ואילו בהונגריה רווחת היתה עדיין ההיזקקות לשלטונות, על שני כיווניה, ושניהם מודגמים במעשה אלכסנדרזון. הוא איים על בני קהילתו, שאם לא יצייתו להוראותיו על פי ההלכה ימסור אותם לשלטונות כעברייני דת, דבר שהיה גורר לפחות פסילה לעדות ולשבועה – ומכאן שאם כי מוצאו מגרמניה היה אלכסנדרזון טיפוס שמרני. ואולם שעה שהוא ראה עצמו נדכא על ידי תקיפי עדתו, ביקש מפלט אצל השלטונות; אך הם מצדם הביאו את העניין בפני כס המשפט של גדולי הרבנים, והחתם סופר בראשם. החתם סופר עצמו לא חשש בשום פנים להסתייע בשלטונות לאכיפת חוקי הדת,²¹¹ אבל בפנייה של היחיד בבקשה שיתערבו למענו הוא ראה פריצת גזרי הדת. בפתיחת פסק דינו על אלכסנדרזון הוא נוזף בו על ש'הטריח שרי הקומעאדאט, מה שהי' יכול להציע דבריו לפני רבני גאוני המדינה, כאשר באמת השרים יר"ה בחסידותם הכירו וידעו שאין זה שייך לפנייהם אלא לפני דייני ישראל ובמשפטיהם ישפטהו'.²¹² הוא החזיק אפוא בהנחה, שקיימת במדינה הירארכיה של בתי דין, ומי שנפגע בערכאה נמוכה יכול להביא את עניינו בפני ערכאה גבוהה יותר, ולצפות שתחתור לאמת ולצדק כמבוקשו. אבל הנחה זו מתגלית כפיקציה גמורה, לאור ההתרחשות שבהמשך. שכן, כפי שראינו, לא היה קיים מבנה משפטי מדורג; בתי הדין פעלו זה בצד זה וזה כנגד זה, והכרעה מוסמכת בין פסקי דיניהם אין.

והיה צד נוסף לפיקציה האמורה שנתגלתה בפרשת אלכסנדרזון. דינו הובא בפני החתם סופר על יסוד גביית עדויות בפני בית דין שלא הוא מינה אותו. כגון זה אירע פעמים הרבה בחייו, מאז הוכר כבעל סמכות הלכית גדולה. שיטה זו היתה מקובלת בחברה המסורתית מקדמת דנא. גדולי ההלכה שימשו דיינים במקרים שגופי העניינים הנידונים בהם נקבעו על ידי גובי עדויות במרחקים. פסק הדין ניתן על יסוד ההנחה, שגובי העדויות עשו את מלאכתם כהלכה, והחתם סופר לא בדק את העובדות ולא הרבה אחרי נכונותן. בית דין של

210 י' כ"ץ, 'רבי שמשון רפאל הירש, המימין והמשמאיל, בתוך: מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ, התנועה, אישיה, רעיונותיה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 29-30.

211 ראה: גוי של שבת (לעיל, הערה 48), עמ' 147, הערה 44.

212 תומך כבוד, לא.

שלושה רבנים מוסמכים, ובייחוד כשנתמנה על ידי איש כבעל 'שמן רוקח', היה נאמן עליו ללא פקפוק. היתה זו, דומני, תולדה של הפיקציה, שעולם המסורת עומד על תלו, ולכל היותר עלו בו בקעים פה ושם, ואת אלה ניתן לסתום בנקיטת יד חזקה נגד האחראים להם. אלכסנדרזון נמצא אשם במעשים שיוחסו לו, ולא עלתה כלל על הדעת האפשרות שאלה אומדנות של צרי עין ובדיות של מבקשי רעתו, ומהן עדויות של עדי שקר ממש. הקרובים למציאות שבערי השדה ידעו שכזה וכיוצא בזה יכול לקרות. הרב מבאיא בבואו לנמק מדוע יש מקום לבטל את הדין שנגזר על אלכסנדרזון כתב לחתם סופר:

מי לא יודע שהדור הזה ברע הוא, ואם נעשה כזאת שבני בליעל יביאו עדים אנשים כערכם להוציא ש"ר [שם רע] או שם פסול על הרב ומורה אותם לצדק אם יוכיחום על רוע מעלליהם, הרי אנו נותנים יד לפושעים ולא שבקית חי לרוב מרבני' היושבים בתוך עדה קטנה או גדולה.²¹³

התערערות ערכי הדת והמוסר בשכבות יסוד של החברה, אף שנעשה תוך כדי דבקות בדפוסי הנוהג הפולחני, חתר תחת מעמד הרבנים וסיכל את יעילות מערכת המשפט הנהוגה. אבל ממרומי העיר פרסבורג היה נראה, שהסכנה צפויה דווקא מסטיות של רבנים משכילים כדוגמת אהרן חורין, ולרוע מזלו של אלכסנדרזון הוא נדון על פי הדגם המבהיל והמאיים הזה.

אלא שאלכסנדרזון לא נכנע לגורלו. זה היה אדם בעל תחושת כבוד מופלגת, שניחן במרץ בלתי נדלה ובעקשנות אין קץ. הוא לא נלאה מלהוכיח את חפותו, ואגב מאמציו נתגלו לא רק מזימות אויביו אלא נחשפה גם נקודת התורפה שבשיטת השיפוט שהיה לה לקרבן. החתם סופר בעצמו הסכים, ודאי לא בלב קל, לגביית עדויות חוזרת, תוך גילוי דעתו שדבר זה הוא בעצם שלא כדין. בעקבות גביית העדות החוזרת יצא פסק דין מאת עמיתו הרב געץ שווערין שסתר וביטל את פסק דינו שלו – מאורע שלא היה לו תקדים בחייו הארוכים. כאמור, החתם סופר קיבל את הדין. אמנם, בינו לבין עצמו הוא הסתייג הסתייגות מסוימת מניקוי שמו של אלכסנדרזון, אך לא עד כדי פסילתו המוחלטת לרבנות כפי שהורה בפסקו הראשון. היסוד לפסק זה נתערער לחלוטין. הוא נתבסס על המשגה של אלכסנדרזון בסידור גט בצ'אבא, בניגוד לדעת הרב מסנטא וללא אישור מטעם בעלי סמכא אחרים. והרי נתברר, שדבריו של הרב מסנטא לא היו בגדר איסור וששני בעלי סמכא אחרים הביעו את דעתם להתר. לא נשאר מאשמתו של אלכסנדרזון אלא פגיעה בכללי הנימוס, שלא טרח להודיע לרב מסנטא על הוראת ההתר של שני עמיתיו. על כך הגיעה לו אולי נזיפה, אך לא פסילת הגטין שסידר וכוודאי לא פסילתו שלו לרבנות מעתה ועד עולם. ואמנם עתה היה החתם סופר מוכן להושיב את אלכסנדרזון על כס רבנות – משמע שהודה בביטול הטעם לפסילתו הראשונה.

רגליים לדבר, שהחתם סופר שינה את הערכתו לאיש גם מכל הבחינות האחרות. אילו הוסיף להאמין בדבריו העדים, שאלכסנדרזון כפר בפומבי בהישארות הנפש, או שהוסיף

לראות בו אהרון חורין פוטנציאלי, או אז לא היה מסתפק בפרישה מן המחלוקת לשנה או לשנתיים כתנאי להכשרתו לרבנות. אם לא בדיבורו הרי במעשיו הודה אפוא החתם סופר, שהשיפוט על יסוד עדויות מרחוק ושהאחיזה במידת הדין למגדר מילתא הכשילו אותו במקרה זה. לא מילתא זוטרתא היא למי שרגיל היה שפסקיו יתקבלו ללא ערעור, ואף שמשוכנע היה, כעדות בנו, שהוא זוכה בסייעתא דשמיא בהוראותיו, פשוטו כמשמעו.²¹⁴ הקושי להשלים עם ביטול פסק דינו ניכר בתגובתו הנרגשת להודעתו של הרב מבאיא. סימני התרגשות ניכרים גם בתאור פגישתו השנייה עם אלכסנדרזון, בעיקר בגלל הטענה המביכה שטען בשם מקורביו, שנימוקי פסק דינו ההלכיים לא היו אלא כסות עיניים לטעמו הכמוס של 'מגדר מילתא'. ואולם, תגובות אלה של עדנא דריתחא נתחלפו מהר במצב רוח פייסני. עובדה היא, שסמוך לקבלת ההכרעה המכאיבה של בית הדין של הרב געץ שווערין, נאות החתם סופר לקבל את אלכסנדרזון לפגישה, ואף הציע לו את עזרתו בתנאים סבירים בהחלט. גם זכר הפגישה השנייה המדכאה התנדף מהר, ובתשובתו לרבני ברלין התעלם ממנה וחזר לנימת הפיוס של הפגישה הראשונה. הסופרים החרדים שנרתעו מלנגוע בפרשת אלכסנדרזון צדקו מבחינתם. הם הרי מבקשים, כדרכם של הגיוגראפים, לתאר את גיבורם כקדוש עליון, שלא ייתכן שבאה תקלה על ידו. אנו מסוגלים להעריך את החתם סופר למרות הכרתו שתנאי הזמן שנשתנו, וקנאותו להעמיד את משפט הדת על תלו חרף התמורות, הביאוהו במקרהו של אלכסנדרזון לפגוע במי שהיה יוצא דופן באופיו וקנטרן בהתנהגותו, אך נקי מן החטאים שתלו בו. לא לחינם שינה החתם סופר את יחסו אליו, ולא הוא, אלא יריבו, גיבור הפרשה, בתסביכי הצדקנות שלו, מנע את האפשרות לתקן את העוול שנעשה לו.

יב. אחרית ימיו של אלכסנדרזון

נשוב עתה לעקוב אחרי נתיב חייו של אלכסנדרזון שיש בו עניין לגופו, וממנו גם הארה על מה שקדם לו, בבחינת סופו יעיד על תחילתו. מותו של מי שנחשב בעיניו לרודפו ולגורם העיקרי לאסונו לא שינה כאמור את התייחסותו אליו. במכתבים לזכריה פרנקל הוא שפך את שיחו תוך קטרוג קיצוני על מי שהעולם היהודי כולו התאבל על מותו. מכתבים אלה לא נשתמרו, אך מדברי תשובתו של פרנקל אפשר לעמוד על תוכנם. פרנקל כיהן בכותבם על דברי הנאצה שלו נגד החתם סופר במכתביו ובמאמריו בעיתון *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, וטען שפגיעתו בכבוד המת היא דבר מגונה ועלולה להיות בעוכריו, הואיל והיא תרפה את ידי ידידי, כגון פרנקל עצמו, מלהמשיך לעזור לו. 'ואל מי יפנה? אל ראטשילד שיכתוב למעטטרניך? האיש נבון כמוהו יענה רוח וימלא בדברים לא יועילו בטנו, גם ראטשילד לא ילחם בעדו גם מעטטרניך לא יצילהו'.²¹⁵ משמע שאלכסנדרזון גלגל את הרעיון לפנות לרוטשילד בווינה כדי שזה יביא את עניינו

214 חוט המשולש (לעיל, הערה 6), עמ' צו.

215 תומך כבוד, נט; ומשם כל המובא בקטע זה.

בפני מטרניך. באגוצנטריות שלו האמין, שעניינו הוא מן הדברים העומדים ברומו של עולם, וראוי שגדולי עולם יעסקו בו. תשובתו של פרנקל כתובה בניהמה אבהית. הוא משביע את אלכסנדרזון לחדול מהרהורי הבל, ומעלה לפניו את זכר אשתו ובניו, שזנחם למען המטרה הנכזבת של הוכחת צדקו. העצה היעוצה לו היא להתעלם מקללת שונאיו ולהימנע מלהרגיזם, לשבת 'במנוחה, לעסוק בתורה ובמע"ט [ובמעשים טובים] כמאז... וה' הטוב בעתה יחישנה, וירם אותו מעפר להושיבו עם נדיבים'. פרנקל עצמו מבטיח, שאם יעשה כעצתו יפעל למענו ככל אשר ביכולתו – ממש כהתייחסותו של החתם סופר בפגישתו הראשונה אתו.

ספק אם אלכסנדרזון מסוגל היה עוד להטות אוזן לעצת נבונים. לאמיתו של דבר, לאכל הצדדים הציצו לו לנהוג בשיטה של שב ואל תעשה. בסוף שנת 1839 או בתחילת שנת 1840, היינו כמה חודשים אחרי מותו של החתם סופר, הגיע אלכסנדרזון לפרנקפורט ובא במגע עם יוסט. כפי ששמענו, היה יוסט הראשון לפרסם את תוכן מכתבו הגלוי של פרנקל לחתם סופר עוד בחייו. יוסט התנדב להביא שנית את עניינו בפני דעת הקהל היהודית, ובשני מאמרים ארוכים סיפר את תלואותיו של אלכסנדרזון, והפעם מפיו, אך בהארה המשקפת את הלך רוחו של הכותב.²¹⁶ באספקלריה של מאמרים אלה מתגלות תלואותיו של אלכסנדרזון לא כתולדה של טעויות או של כוונות רעות מצד יריביו, אלא כתוצאה הכרחית ממערכת הערכים של היהדות הישנה, שאינטלקטואלים כיוסט ביקשו להעבירה מן העולם. כותרת המאמרים 'הקנאות ומתנגדיה' מסגירה את מגמותיהם. בלי משים הפך אלכסנדרזון לסמל המאבק של שוחרי הסובלנות הדתית נגד הקנאות האורתודוקסית, דבר שאינו נטול אירוניה, שכן הוא בעצמו רחוק היה מלצדד בסובלנות דתית, כפי שראינו. אלא שבשלב זה היתה הרדיפה אחרי תיקון העוול שנעשה לו לתכלית חיים בלעדית, והיא דחקה כל שיקול אחר. כל עזרה שנראה היה לו שתקדם מטרה זו, תבוא מאשר תבוא, היתה רצויה לו.

בפרנקפורט זכה אלכסנדרזון בתמיכה רחבה. רבים היו החותמים על ספרו המיועד מבכל עיר אחרת ומספרם עלה על מאתיים.²¹⁷ בין החותמים היו פני הקהילה היהודית, ובתקופה זו צעדה פרנקפורט בראש כל העדות המתנערות מעומס המסורת הדתית.²¹⁸ ואולם, אלכסנדרזון מצא משענת גם באגף השמרני של הקהילה. הוא הצליח להתחבב על מאיר אמשל רוטשילד, ולו הוא הקדיש את ספרו במהדורה הראשונה.²¹⁹ לדבריו, המלצתו של רוטשילד סללה לו את הדרך ללבבות בני הקהילה, ומסתבר שגם לארנקיהם. התמיכה המוסרית והחומרית שזכה לה בפרנקפורט עודדה אותו ככל הנראה שלא

216 *Israelitische Annalen*, VIII (1840), 28 בפברואר, 6 במארס ו-13 במארס.

217 תומך כבוד, עמ' XXII-XXI.

218 ראה: י' כ"ץ, בונים חופשים ויהודים, קשריהם האמתיים והמדומים, ירושלים תשכ"ח, פרקים ד, ו; R. Liberles, *Religious Conflict in Social Context, The Resurgence of Orthodox Judaism in Frankfurt am Main 1838-1877*, Westport, Conn. – London 1985, chap. 1.

219 במהדורה השנייה נדפסה הקדשה זו בעמ' 158.

להרפות מכוונתו להוציא לאור את קובץ מסמכיו, כדי שתתברר צדקת עניינו לעיני כול. הוא עבר עתה מארץ לארץ: אנו מלווים אותו בדרכו לדנמרק (1841) לאיטליה (1841–1842), לצרפת (1842), לאנגליה (1843) ולהולנד (1844).²²⁰ החותמים מתלקטים בכל מקום מן האינטלקטואלים והמשכילים, וההדיוטות נגזרים אחריהם. מבעלי המעמד שבין החותמים הוא השתדל לקבל כתבי המלצה, והם שימשו לו מן הסתם כרטיס ביקור אצל סתם בעלי בתים. עם מליצי יושר אלה נמנים כמה מן האישים הבולטים בחיי הציבור היהודי בשעתם, יום טוב ליפמן צונץ, ברטהולד אוארבך וגבריאל ריסר בגרמניה, שמואל דויד לוצטו ויצחק רג'יו באיטליה, י' טרקוום ואדולף כרמיו בצרפת.²²¹ נעדרים מן החותמים בכל מקום הנציגים המובהקים של האורתודוקסיה. הללו לא רק שלא תמכו במי שעשה עצמו איש יריבם של מנהיגי המחנה, החיים והמתים, אלא אף ניסו להבאיש את ריחו. פעם הפיצו שמועה שהוא התנצר ואלכסנדרון צריך היה לפרסם מודעה ב'*Orient* שכל מי שיכול להוכיח את הדבר יודיע על כך לעיתון.²²²

מקץ שש שנים לנדודיו הצליח אלכסנדרון לקבץ את האמצעים הדרושים להדפסת ספרו. תרומות החותמים והכנסות לעת מצוא כדרשן וכמורה הוראה,²²³ היו ככל הנראה המקור לכסף שנצטבר תחת ידו. בסוף שנת 1843 חזר להונגריה, ולפי דבריו לקח אתו את חסכונו ילדיו וכן את ספרייתו העשירה²²⁴ – את הכול היה מוכן להקריב למען המטרה הנכספת. מחוז חפצו היה לייפציג, עיר של מו"לים ומדפיסים. בעוברו דרך העיר דסאו הכיר בעל בית דפוס, ומבלי לדעת מה טיבו מסר לידו את כתב היד. כשזה לא עמד בתנאים, ותלה את המשך ההדפסה בתשלומים נוספים, תבע המרומה את המדפיס לדין – תסבך קולהאס שבאופיו חזר והניעו לבקש את תקנתו בדרך של התדיינות. במהרה נוכח לדעת, כי סדנא דארעא חד הוא, וטחנת הצדק טוחנת בגרמניה לאטה, ממש כמו בהונגריה. קושי חדש זה סיבך את האומלל בהרפתקאות כספיות ואישיות, ואת מהלכן הוא תיאר במבוא למהדורה השנייה של הספר.²²⁵ לבסוף לא נותרה לו דרך אחרת אלא להוציא מיד המדפיס את הגיליונות שכבר נדפסו ולהשלימם בבית דפוס אחר. ואולם מספר הטפסים שהודפסו לא הספיק לכל החותמים, ומשום כך חזר והדפיס את הספר בפרנקפורט. הוא התכוון כאמור להדפיס חלק נוסף, תאור תולדות חייו על תלאותיהם, שכבר היה כתוב וחתום,²²⁶ ולא עוד אלא שהיתה לו תכנית ספרותית בעלת הבט כללי. אם בספרו הנדפס בא להציל את כבודו הוא, החיבור שעלה במחשבתו לכתוב נועד להגן על כבוד האומה הישראלית מפני

220 קביעת התאריכים על פי ההמלצות המתוארכות של הנדבנים, עמ' 137–158 של החלק הגרמני, ועמ' 53–62 של החלק העברי.

221 תומך כבוד, חלק גרמני, עמ' 158, 145, 142, 144, 156, 152 (לפי סדר הנוכחים).

222 שם, עמ' IV.

223 בעמ' IX, הצעה 3, הוא מספר, שבדסאו הרצה שתיים-עשרה הרצאות, על פי בקשת החברה קדישא.

224 ראה: תומך כבוד, חלק גרמני, עמ' V, VII.

225 שם, XI–XIII.

226 שם, VI. בהערותיו למסמכים הוא רומז לעתים לנאמר בזיכרונות.

השמצותיו של שונא ישראל ידוע, וילהלם גהילאני (Ghillany). את קטרוגיו של זה נגד היהדות מזכיר אלכסנדרזון בספרו הנדפס, תוך סטייה מן הדיון בעניינו שלו.²²⁷ אין צורך לומר, שמכל התכניות האלה לא התגשם דבר. דומה שחלומו של אלכסנדרזון היה, שבפרסום המסמכים המוכיחים את צדקתו יניע את שלטונות המדינה ההונגרית להושיב מעין בית משפט אדיהוק (הוא דיבר על קונסיסטוריום), שידון בדינו וישיב אותו על כנו כרבה של צ'אבא.²²⁸ מתי הוא עמד על כך שהיתה זו תקוות שווא – לא נדע. על התואר הקשור במישרה זו לא ויתר עד סוף חייו. הוא התאכזב מהשפעת הפרסום על דעת הקהל היהודית, והוא מספר על כך במבוא למהדורה השנייה של החיבור. עבר זמן מאז הראו הבריות עניין בגורלו. הוא נשכח בינתיים, ונוכח לדעת שרבים מן החותמים על הספר בשעתו סירבו עתה לקבלו ולשלם את מחירו.²²⁹ דוגמה בולטת לשינוי העתים נמצאת ביחסו של ההיסטוריון יוסט לפרשה. כשהגיע אלכסנדרזון למערב עשה אותו יוסט סמל למלחמה בקנאות הדתית, ואולי אף השלה אותו, שפרסום מאבקו ותלאותיו ברבים עשוי לקדם את עניינו. אבל בספרו על תולדות היהודים במאה הי"ט, שנתפרסם שנה לאחר הופעת חיבורו של אלכסנדרזון, מבטל יוסט את ערכו של הספר מכול וכול, ומתארו כ'אוסף מסמכים ודיונים עלובים שאינם מוכיחים אלא את דרגת ההשכלה העגומה של מספר קנאים הונגריים'.²³⁰

עם פרסום המהדורה השנייה של ספרו חדל אלכסנדרזון מפעילותו הספרותית, ואין אנו יודעים כיצד בילה את שני העשורים שעוד נותרו לו עד מותו. הוא נפטר ב־8 בנובמבר 1869, בבית החולים היהודי שבאוֹ-בודא (אובן-ישן).²³¹ מישרה רבנית ודאי שלא נשא, אך ייתכן שבתור דרשן נודד ומורה לעת מצוא הרוויח לעתים את לחמו. לבסוף נזקק לרחמי הבריות ואף התרגל לחיים של קבצן, אם כי קבצן שראה זכות לעצמו לתבוע את המגיע לו כביכול כפיצוי על העוול שנעשה לו.²³² האיש האומלל היה קרבן לאופיו. אך אין להתעלם מן העובדה, שתנאי הזמן והמקום, הסדרים הפרועים בקהילתו והעדר מערכת משפטית מתוקנת במדינה, היו גורמים מסייעים לנפילתו.

227 שם, עמ' VII, 47.

228 שם, עמ' VII-VI.

229 שם, עמ' XII, בהערה.

230 I.M. Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten*, III, Breslau [n.d.], p. 279

231 כהן (לעיל, הערה 5), עמ' 82: ראה דבריו על פי הפנקס של חברה קדישא שהיה לנגד עיניו.

232 לפי עדותו של כהן, שם.